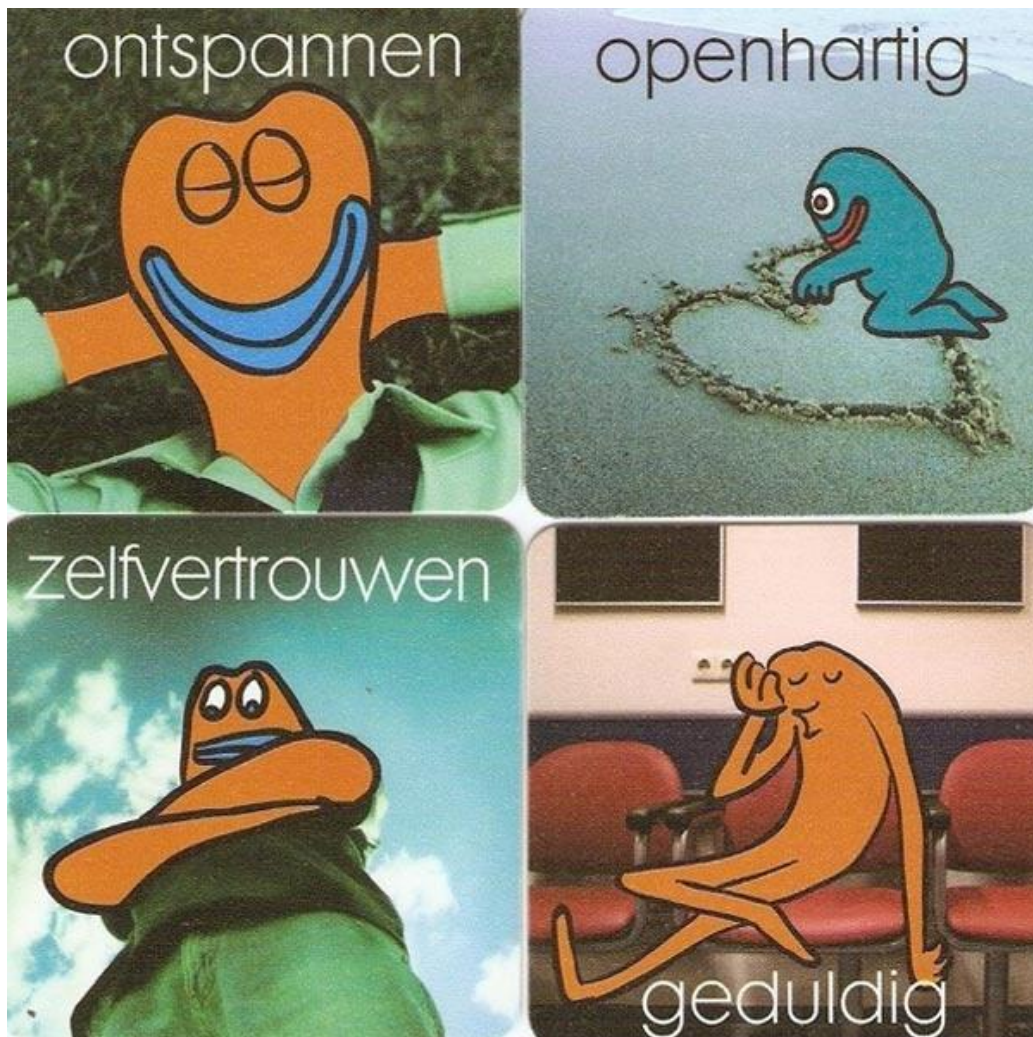

Identiteitsbewuster worden? Ken je kwaliteiten!

Student:	Emile van Velzen
Studentnummer:	s1030607
Begeleidend docent:	drs. H. Zegwaart
Tweede beoordelaar:	drs. J. Kemman
Opleiding:	Christelijke Hogeschool Windesheim Leraar Godsdienst en Levensbeschouwing 2de graad
Onderwijsmodule:	ENTH-INT12.1 Afstudeeronderzoek HBO Theologie en Levensbeschouwing
Datum:	16 juni 2013

Is het eigenlijk wel bekend
Wie en wat en hoe je bent?
En wat heb je in je mars,
Of interesseert je dat geen snars?
Hoe maak je nu de goede keus
Uit al die dingen voor je neus
Als je niet weet van hoe en wat
Doe je nu dit of doe je dat,
't blijft steeds maar vallen op je gat
Want al het mooie in 't verschiet,
Daarvan weet je immers niet,
Als je niet weet van deze drie:
Hoe en wat en wie¹

¹ Tao van Poeh, Benjamin Hoff

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	Pag. 3
1. Afkortingenlijst	Pag. 4
2. Voorwoord	Pag. 5
3. Samenvatting	Pag. 6
4. Inleiding	Pag. 8
5. Literatuurstudie	
5.1 Reflecterende adolescenten	Pag. 11
5.2 Empatische adolescenten	Pag. 13
5.3 Het identiteitsbewustzijn van een adolescent	Pag. 15
5.3.1 'Wie ben ik?'	Pag. 15
5.3.2 Moratorium	Pag. 15
5.3.3 Ontwikkelingsfase	Pag. 16
5.3.4 Zelfbeeld	Pag. 17
5.4 Wat zijn kwaliteiten?	Pag. 18
5.5 Kwaliteiten en het vak GL	Pag. 19
5.6 Conclusies uit de literatuur	Pag. 22
6. Dataverzameling	
6.1 Werkbladen	Pag. 23
6.2 Interviews	Pag. 25
7. Uitkomsten	
7.1 Werkbladen	Pag. 26
7.1.1 Groep A	Pag. 26
7.1.2 Groep B	Pag. 30
7.2 Interviews	Pag. 35
8. Conclusie en aanbevelingen	
8.1 Conclusies	Pag. 39
8.1.1 Deelvraag 1	Pag. 39
8.1.2 Deelvraag 2	Pag. 40
8.1.3 Deelvraag 3	Pag. 41
8.1.4 Deelvraag 4	Pag. 42
8.1.5 De hoofdvraag	Pag. 43
8.2 Aanbevelingen	Pag. 44
9. Reflectie	
9.1 Methodologische reflectie	Pag. 45
9.2 Theologische reflectie	Pag. 46
9.3 Persoonlijke reflectie	Pag. 47
10. Bronnen	Pag. 49
 Bijlage A. Werkbladen	 Pag. 50
Bijlage B. Antwoorden evaluaties	Pag. 56
Bijlage C. Topics en interviews	Pag. 60
Bijlage D. Beschrijving van het spel	Pag. 64

1. Afkortingenlijst

LOB: Loopbaan OriëntatieBegeleiding

BBL: Basis Beroepsgerichte Leerweg

KBL: Kader Beroepsgerichte Leerweg

TL: Theoretische Leerweg

GL: Godsdienst/levensbeschouwing

VMBO: Voorbereidend Middelbaar BeroepsOnderwijs

2. Voorwoord

Iedere week heb ik het voorrecht om met VMBO leerlingen les te geven. We bespreken allerlei onderwerpen die met godsdienst en levensbeschouwing te maken hebben. In de lessen rondom het thema toekomst en in mijn betrokkenheid bij de projectlessen voor Loopbaan OriëntatieBegeleiding (hierna LOB) zie ik leerlingen worstelen met hun toekomst. Ze hebben vaak geen idee wat ze willen worden of hebben onrealistische dromen als astronaut, kinderarts, advocaat of accountant. Blijkbaar hebben ze al helemaal geen idee waar ze goed in zijn en dus waar hun kwaliteiten liggen. Dit is schokkend omdat ze in hun schoolperiode al zo veel keuzes moeten maken die min of meer toekomstbepalend zijn. Het is moeilijk om goede keuzes te maken als ze zichzelf niet goed kennen en dus ook niet weten waar hun kwaliteiten liggen. Het kwaliteitspel is volgens de makers ervan een goed hulpmiddel om leerlingen te helpen bij het leren kennen van hun kwaliteiten en dus van een belangrijk aspect van hun identiteit. Daarom wordt het in dit onderzoek gebruikt om te kijken of het spelen van het spel deze leerlingen helpt om hun kwaliteiten te ontdekken en zo bewuster te worden van hun identiteit.

Het onderzoek bestaat uit twee delen. Een literatuurstudie en een praktisch/empirisch deel. De literatuurstudie vormt de theoretische basis voor dit onderzoek. In het praktisch/empirische deel zijn er aan de hand van het spel twee verschillende lessen ontwikkeld. Bij de ene groep waren de leerlingen bezig met het ontdekken van hun kwaliteiten, maar speelden ze het spel niet. Bij de andere groep waren de leerlingen bezig met het ontdekken van hun kwaliteiten en speelden ze het spel wel. Na de gegeven lessen heb ik met vier leerlingen, uit beide groepen twee, een interview gehouden. Hierdoor was er gelegenheid nog wat verder door te praten over de opbrengst van de les.

Dit onderzoek is opgebouwd uit verschillende hoofdstukken. Na een samenvatting volgt de inleiding waarin de grondslag van het onderzoek beschreven wordt. Vervolgens de literatuurstudie waarin vanuit literatuur de basis voor het onderzoek gelegd wordt. In het volgende hoofdstuk wordt een verantwoording gegeven voor de gebruikte methoden van dataverzameling. Daarna volgt een hoofdstuk met de uitkomsten uit de dataverzameling waarin een overzicht gegeven wordt van de resultaten van de resultaten van het empirisch onderzoek. Hierna volgt een hoofdstuk met conclusies en aanbevelingen. Tot slot volgt er een hoofdstuk met reflecties op het onderzoek en mijn persoonlijke leerproces.

Er zijn een aantal mensen die ik wil bedanken voor hun hulp bij het uitvoeren en schrijven van dit onderzoek. Als eerste is dit mijn gezin. Zij hebben mij vele uren moeten missen doordat ik achter de laptop aan het schrijven was. Mijn vrouw wil ik ook bedanken voor het uittypen van de interviews. Als tweede wil ik de leerlingen bedanken die aan dit onderzoek hebben meegewerkt. Zij hebben mij de data geleverd die ik nodig had. Als derde wil ik mijn medestudenten Karin van de Weiden en Lalita Anandbahadoer bedanken voor hun steun en feedback in het onderzoeksgroepje. Als laatste wil ik Huib Zegwaart en Joanne Kemman bedanken voor hun rol als begeleider. Jullie feedback heeft dit verslag gemaakt tot wat het nu is.

Emile van Velzen
Rotterdam 16 juni 2013

3. Samenvatting

In dit onderzoek wordt het spel 'Ken je kwaliteiten'² gebruikt om te bepalen of het spelen van het spel bijdraagt aan het identiteitsbewustzijn van leerlingen van het tweede leerjaar VMBO van 'Melanchthon Kralingen'.

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt: *Hoe draagt het spelen van het spel 'Ken je kwaliteiten' bij aan het identiteitsbewustzijn van leerlingen uit het tweede leerjaar VMBO van 'Melanchthon Kralingen'?*

Om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. *Wanneer zijn leerlingen in staat tot reflectie?*
 - 1a. *Zijn leerlingen uit het tweede leerjaar van 'Melanchthon Kralingen' in staat tot reflectie?*
2. *Wanneer zijn leerlingen in staat tot het ontwikkelen van empathie?*
 - 2a. *Zijn leerlingen uit het tweede leerjaar van 'Melanchthon Kralingen' in staat tot het ontwikkelen van empathie?*
3. *Welke kwaliteiten zijn aan de hand van het spel te ontdekken?*
4. *Waarom past het gebruiken van het spel bij het vak GL?*

Om bovengenoemde vragen te kunnen beantwoorden is er een literatuurstudie gedaan, is er een les gegeven in vier klassen waarin het spel gebruikt werd en zijn er vier interviews met leerlingen afgenomen.

Uit het onderzoek blijkt dat het vermogen tot reflectie en empathie basisvoorwaarden zijn om inzicht te krijgen in persoonlijke kwaliteiten. Daarnaast geeft ongeveer vijfennegentig procent van de onderzochte leerlingen aan dat ze door de les en het spelen van het kwaliteitspel echt iets geleerd hebben. Dit laat zien dat het spel in positief opzicht bijdraagt aan het identiteitsbewustzijn van de leerlingen uit het tweede leerjaar van Melanchthon Kralingen.

Er zijn naar aanleiding van het onderzoek ook een aantal aanbevelingen te geven. In de interviews is naar voren gekomen dat de geïnterviewde jongens aangaven wat meer moeite hebben met reflecteren. De meisjes hebben geen probleem om te reflecteren. Een interessant vervolgonderzoek zou zijn om te kijken of er verschil is in de reflectievaardigheid tussen mannen en vrouwen in het algemeen en bij deze leeftijdsgroep in het bijzonder.

Door de opzet van het spel, waarin leerlingen elkaar kaartjes kunnen geven om zo elkaars kwaliteiten te benoemen wordt het empathisch vermogen gestimuleerd. Het kan daarnaast zeker bijdragen aan een positieve sfeer in de klas. Bovendien kan deze spelvorm er voor zorgen dat leerlingen kwaliteiten leren kennen waarvan ze zich nog niet bewust zijn dat ze die hebben.

Aan te bevelen is om de les verder uit te breiden ten opzichte van de in dit onderzoek gebruikte format, om een nog beter resultaat te krijgen. Hierbij zal er uitgebreider aandacht zijn om de diverse kwaliteiten te behandelen. Tevens zou het goed zijn om meer tijd te nemen voor nabespreken. Dit zou de opbrengst van de les nog meer vergroten. Er zouden dus drie lessen gemaakt kunnen worden. Eén les met de

² Uitgegeven door het CPS in 2011

verkenning van het onderwerp en de woorden, één les waarin het spel gespeeld wordt en één les waarin er een nabespreking plaatsvindt.

Het zou helemaal mooi zijn als het spel een steeds terugkerend element zou zijn in de godsdienstlessen gedurende de hele schoolperiode. Als het onderwerp steeds terugkomt, blijft het ook beter hangen en kunnen de leerlingen er nog meer aan hebben. Ze ontwikkelen zich zo sterk in de vier jaar op school dat er iedere keer weer nieuwe inzichten bijkomen. Deze inzichten kunnen ook invloed hebben op de kwaliteiten die ze hebben en nieuwe ontdekken.

4. Inleiding

4.1 Aanleiding

In het tweede jaar van de opleiding docent GL heb ik de module ‘gesprekstraining’ gevolgd. Een les uit deze module ging over kernkwaliteiten. Tijdens de les hebben we met de groep GL-studenten het spel ‘Ken je kwaliteiten’ gespeeld. Het spelen van het spel bestond ten eerste uit het pakken van vijf kaarten. Hierna moesten we om de beurt een kaart pakken om die zelf te houden of weg te geven. Daarnaast mochten we ook nog een andere kaart van onszelf weggeven. Het doel van het spel was een set kaarten te verzamelen die zo goed mogelijk bij jou paste. Naar aanleiding van deze les werd ons gevraagd een korte reflectie te schrijven. De opbrengst van deze les was dat ik mijn eigen kwaliteiten beter leerde kennen en kennis heb gemaakt met een bruikbaar hulpmiddel voor de praktijk. Door deze positieve ervaring met het spel wilde ik het graag eens een keer tijdens een les met VMBO-leerlingen gaan spelen. Zo is het spel de hele opleiding met mij meegereisd en kwam het bij het nadenken over een onderwerp voor mijn scriptie dan ook gelijk weer bovendrijven.

Bij het zoeken naar een onderwerp voor de scriptie vond ik het belangrijk dat het naast een goed theoretisch onderwerp ook een sterke link met de praktijk heeft. Daarom heb ik identiteitsontwikkeling als onderwerp genomen, omdat het kennen van eigen kwaliteiten naast de persoonlijke identiteit ook met de religieuze identiteit te maken heeft. Kwaliteiten zijn in ieder mens aanwezig. Alleen is het voor veel mensen lastig ze te benoemen, zeker in een verwarrende levensfase als de adolescentie. De adolescentie is dé levensfase waar de zoektocht naar en ontdekking van de persoonlijke en religieuze identiteit centraal staat. De zoektocht naar en ontdekking van de persoonlijke en religieuze identiteit is met andere woorden het zoeken naar een antwoord op één van de belangrijkste levensvragen³: ‘Wie ben ik?’ De levensvragen zijn van groot belang voor het ontwikkelen van een levensbeschouwelijke identiteit. Het leren kennen van eigen kwaliteiten is dus een klein stukje van de puzzel van iemands levensbeschouwelijke en persoonlijke identiteit.

De meeste vakken op school zijn gericht op het ontwikkelen van kennis en vaardigheden, waarbij de focus ligt op taal en rekenen. Godsdienst is het vak waarbij die focus even losgelaten kan worden en gekeken kan worden naar antwoorden op levensvragen die bij verschillende godsdiensten en levensbeschouwingen te vinden zijn. Het vak godsdienst geeft de ruimte om te reflecteren op wie hij⁴ is en waar hij naar toe gaat. Dit reflecteren op zichzelf is voor adolescenten lastig, maar lukt naar mate ze ouder worden steeds beter. Het vak godsdienst helpt ze hierbij door hele praktische herkenbare onderwerpen te koppelen aan ideeën uit godsdiensten en zo adolescenten te helpen zoeken naar hun persoonlijke antwoord op de ‘Wie ben ik’-vraag. De ‘Wie ben ik’-vraag is dus bij uitstek een vraag die bij het vak godsdienst ruimte krijgt om beantwoord te worden.

Het onderzoek zal plaatsvinden binnen de context van Melanchthon Kralingen. Deze school is onderdeel van de christelijke scholengemeenschap Melanchthon met vestigingen in Rotterdam, Bleiswijk, Bergschenhoek en Berkel en Rodenrijs. Melanchthon Kralingen is een VMBO⁵ school waar de niveaus BBL, KBL en TL aanwezig zijn. Bij BBL en

³ De levensvragen vormen voor verschillende methodes voor het vak godsdienst de basis van de methode. Voorbeelden hiervan zijn ‘Standpunt’, ‘zin in zin’ en ‘wegen naar wijsheid’. Uitgeverij Damon.

⁴ Waar ik in dit onderzoek spreek over hem, zijn of hij, kan natuurlijk ook haar of zij staan.

⁵ VMBO staat voor Voorbereidende Middelbaar BeroepsOnderwijs. Op Melanchthon Kralingen bestaat het VMBO uit de basisberoepsgerichte leerweg, de kaderberoepsgerichte leerweg en de theoretische leerweg.

KBL kunnen de leerlingen kiezen tussen de uitstroomprofielen 'Handel & Administratie' en 'Welzijn & Sport'. Melanchthon Kralingen is een kleine, gezellige school met zo'n 320 leerlingen. De onderbouw is gehuisvest in een eigen gebouw aan de Crooswijkse singel 20, de bovenbouw zit in het gebouw aan de Oudedijk 75.⁶ De leerling-populatie is heel divers en multicultureel. De school ligt ook in een wijk waar deze diversiteit terug te vinden is.

Het onderzoek sluit niet aan bij een eerder onderzoek in de school. Wel sluit het aan bij de Loopbaan Oriëntatie en Begeleiding (hierna LOB) die de leerlingen krijgen vanaf de eerste klas. Deze begeleiding houdt in dat ze vanaf het begin geholpen worden om keuzes voor sectoren en vervolgopleidingen te maken die zo goed mogelijk bij hen passen. Dit betekent dat ze gaan uitzoeken wat het beste bij hen past en wat hun mogelijkheden zijn voor vervolgopleidingen. Er wordt in mentorlessen en in verschillende projecten aandacht besteed aan de LOB. Dit onderzoek kan hierop aansluiten doordat het zich richt op de bewustwording van kwaliteiten. Het leren kennen van deze kwaliteiten kan de leerlingen helpen bij het ontdekken waar hun sterke kanten liggen om zo beter te kunnen kiezen voor een bepaalde toekomst.

4.2 Praktijk

Iedere week heb ik het voorrecht om met veel klassen en dus met veel leerlingen contact te hebben. We bespreken allerlei thema's die met godsdienst en levensbeschouwing te maken hebben. Door het werken met thema's wordt er voor gezorgd dat de onderwerpen goed aansluiten op de beleavingswereld van de leerlingen. De onderwerpen verkennen we dan ook vanuit hun eigen ervaring en zoeken daarbij uit wat de verschillende godsdiensten hierover zeggen. Voorbeelden van thema's zijn: thuis zijn, helpen, helden, communicatie, arm en rijk, toekomst en geboorte. In de lessen rondom het onderwerp toekomst en in mijn betrokkenheid bij de projectlessen voor LOB zie ik heel veel leerlingen worstelen met hun toekomst. Ze hebben vaak geen idee wat ze willen worden of hebben onrealistische dromen als astronaut, kinderarts, advocaat of accountant. Hierbij hebben ze al helemaal geen idee waar ze goed in zijn en dus waar hun kwaliteiten liggen. Dit vind ik schokkend omdat ze in hun schoolperiode al zo veel beslissende keuzes moeten maken. Hoe kunnen ze goede keuzes maken als ze zichzelf niet goed kennen en dus ook niet weten waar hun kwaliteiten liggen.

Door de grote focus die er ligt op de reken- en taalvakken wordt de persoonlijke identiteit van leerlingen niet goed zichtbaar. Het vak GL kan een rol spelen, samen met het LOB traject, bij de ontwikkeling van de persoonlijke identiteit van de leerlingen. Met mijn onderzoek hoop ik dan ook de leerlingen iets meer inzicht te geven in wie ze zijn en waar hun kwaliteiten liggen om zo meer duidelijk te krijgen waar hun sterke kanten en mogelijkheden liggen. Hiermee verwacht ik ze dus te helpen met een stukje identiteitsbewustzijn.

4.3 Doelstelling

De doelstelling in het onderzoek is om inzicht te krijgen hoe de leerlingen geholpen kunnen worden zichzelf beter te leren kennen met betrekking tot waar hun kracht en competenties liggen, dus in identiteitsbewustzijn. Met dit bewustzijn zal hun zelfvertrouwen en zelfbeeld positief groeien. De doelstelling van het onderzoek is de

Het basisniveau bereidt voor op het uitoefenen van een beroep, het kaderniveau op een middenkaderfunctie in een bedrijf. Het theoretische niveau op een vak – en/of middenkaderopleiding.

⁶ www.melanchthon.nl/kralingen

school een mogelijk hulpmiddel te geven om de leerlingen beter te kunnen begeleiden bij hun identiteitsvorming en zo beter te kunnen helpen een passende vervolgopleiding te kiezen.

4.4 Vraagstelling

De hoofdvraag:

Hoe draagt het spelen van het spel 'Ken je kwaliteiten'⁷ bij aan het identiteitsbewustzijn van leerlingen uit het tweede leerjaar VMBO van 'Melanchthon Kralingen'?

De deelvragen:

1. Wanneer zijn leerlingen in staat tot reflectie?
 - 1a. Zijn leerlingen uit het tweede leerjaar van 'Melanchthon Kralingen' in staat tot reflectie?
2. Wanneer zijn leerlingen in staat tot het ontwikkelen van empathie?⁸
 - 2a. Zijn leerlingen uit het tweede leerjaar van 'Melanchthon Kralingen' in staat tot het ontwikkelen van empathie?
3. Welke kwaliteiten zijn aan de hand van het spel te ontdekken?
4. Waarom past het gebruiken van het spel bij het vak GL?

4.5 De onderzoeksopzet

De onderzoeksvorm die in dit onderzoek gehanteerd wordt is het evaluerend onderzoek. Bij deze onderzoeksvorm wordt de waarde van iets vastgesteld. Op basis van de systematische beoordeling van dit evaluatieproces kunnen nieuwe beslissingen genomen worden (Van der Donk & Van Lanen, 2012, p. 54). Dit komt tot uitdrukking in het doel van het onderzoek wat erop gericht is om de bruikbaarheid te verkennen van het gebruik van het spel bij de vorming van het identiteitsbewustzijn van de leerlingen.

Bij de dataverzameling wordt gebruikt van de multimethode-aanpak. Deze bestaat uit wetenschappelijk literatuuronderzoek, observaties tijdens de lesactiviteiten, data verzameling uit de lesactiviteiten in de vorm van evaluatieve vragenlijsten en het houden van interviews met een viertal leerlingen na de lesactiviteiten.

Het tweede leerjaar VMBO van Melanchthon Kralingen bestaat uit vier klassen, al deze klassen doen mee als onderzoekseenheid. Ze zullen als gehele klas onderdeel zijn van het onderzoek. De onderzoeksactiviteiten hebben in de klassen zelf plaatsgevonden tijdens een regulier lesuur godsdienst. Als tweede onderzoekseenheid is er een interview gedaan met vier leerlingen. Deze leerlingen werden persoonlijk benaderd voor het interview.

⁷ Het spel 'Ken je kwaliteiten' is een uitgave van CPS. Het spel bestaat uit een set kaartjes met daarop kwaliteiten. Met deze kwaliteiten kan op verschillende manieren met leerlingen gesproken worden over hun kwaliteiten. Zie bijlage D voor een uitgebreide beschrijving van het spel.

⁸ Deze deelvraag zit erbij omdat de werkvorm waarin het spel gespeeld wordt in meer of mindere mate empathie bij de leerlingen verwacht.

5. Literatuurstudie

5.1 Reflecterende adolescenten

Reflecteren volgens Groen

Mirjam Groen is docent methodiek en rapportage aan de Academie voor Sociale Studies van de Hanzehogeschool te Groningen. In haar boek poogt ze een antwoord te geven op de vraag hoe iemand zichzelf ontwikkelt van een persoon die niet bekend is met reflectie, tot een persoon die vaardig wordt in reflecteren. Naast theoretische achtergrondinformatie krijgt de lezer vooral hele praktische handvatten.

In het boek geeft zij aan dat reflecteren gaat over nadenken en het licht laten schijnen over een situatie of een stukje van de eigen identiteit (Groen, 2006, p. 24). Het doel hierbij is bewustwording van en inzicht krijgen in eigen handelen en gedrag met het oog op het ontwikkelen van de eigen identiteit en het zelfbeeld (Groen, 2006, p. 25). Een voorwaarde om te kunnen reflecteren is een lerende houding. Iemand moet willen leren, door naar het eigen gedrag en beweegredenen te kijken. Niet iedereen kan even goed reflecteren. Dit kan komen door cognitieve- of neurologische beperkingen. De ene persoon kan het heel goed, de ander is er vrij slecht in. Het is echter wel een vaardigheid die aan te leren is (Groen, 2006, p. 37). De adolescentie is de fase waarin het vermogen om te reflecteren zich begint te ontwikkelen. De cognitieve ontwikkeling die een adolescent doormaakt stelt hem in staat abstract en reflectief te kunnen denken (Groen, 2006, p. 38,39).

Abstract denken gaat in de situatie van de leerling over het vermogen om zich een situatie in gedachten voor te stellen. Niet concreet dus maar achteraf terugkijken op de situatie. Hij laat zijn gedachten gaan over het proces rond de situatie. Abstract denken stelt de adolescent ook in staat na te denken over niet-stoffelijke zaken als waarden en normen, politiek en relaties. Hoe deze dingen zich verhouden tot wie ze zelf zijn, tot hun identiteit dus. Daarnaast is zelfreflectie essentieel voor de ontwikkeling van het zelfbeeld (Groen, 2006, p. 39,40).

Volgens Groen is reflecteren dus het nadenken over een situatie of een stukje van de eigen identiteit, doel hiervan is bewustwording van en inzicht krijgen in eigen gedrag en handelen met het oog op het ontwikkelen van een eigen identiteit en zelfbeeld.

Reflecteren volgens Kohnstamm

Rita Kohnstamm (1937) is psycholoog, journalist en schrijfster. Haar boek beschrijft de psychologische ontwikkelingen bij adolescenten. Er worden thema's besproken als seksualiteit, de verstandelijke ontwikkeling, toenemende autonomie, persoonlijkheid, de waarden en idealen, de behoefte aan avontuur, stoornissen en de omgeving.

In haar boek noemt Kohnstamm het ego de mogelijkheid van een mens om afstand van zichzelf te nemen en naar zichzelf te kijken. Hierdoor wordt het mogelijk over eigen wensen en het eigen gevoelsleven na te denken, afwegingen te maken met betrekking tot normen en waarden en greep te houden op het eigen gedrag. Kohnstamm spreekt over een soort helicopterview die een mens in staat stelt vanaf een afstandje naar zichzelf te kijken (Kohnstamm, 2009, p. 98).

Verder geeft Kohnstamm aan dat adolescenten vanaf ongeveer 14 in toenemende mate afstand van zichzelf nemen en dus zichzelf als onderwerp van overpeinzing nemen. De mogelijkheid tot zelfreflectie van adolescenten nemen dus stapje voor stapje toe (Kohnstamm, 2009, p. 104).

Voor Kohnstamm begint reflecteren over het algemeen voor adolescenten steeds makkelijker te worden, hierin denken adolescenten na over hun eigen doen en laten.

Reflecteren volgens Delfos

Dr. Martine Delfos (1947) is klinisch psycholoog en wetenschappelijk onderzoeker. Ze heeft veel in de praktijk gewerkt met het diagnosticeren van kinderen, jongeren en volwassenen. In het boek 'Ik heb ook wat te vertellen' beschrijft Delfos hoe men met pubers en adolescenten in gesprek kan komen. Aan de hand van vele voorbeelden ontsluit ze op indringende wijze de wereld van de puber. Ze geeft handvaten in communicatie met, en opvoeding van pubers en adolescenten. Daarnaast is het een uitstekend hulpmiddel om hun leefwereld te leren kennen. In het boek 'Ontwikkeling in vogelvlucht' schetst zij een gedegen beeld van de normale ontwikkeling van kinderen tot volwassenen.

Met Delfos kunnen we zeggen dat reflecteren een voorwaarde is voor de ontwikkeling van de complexe identiteit bij adolescenten. Dit is volgens Delfos het afdalen in zichzelf en het onderzoeken van de eigen diepste beweegredenen en zijnsgronden. Dit zelfonderzoek kan pas succesvol en zonder veel problemen afgerond worden als de sociale identiteit met succes gevormd is. Sociale identiteit houdt in dat de adolescent in een omgeving leeft en gevormd is die positief tegenover hem staat. Deze omgeving fungeert als een vangnet voor de adolescent als de ontdekkingen die hij doet onaangenaam zijn (Delfos, 2005, p. 226-228).

Delfos geeft dus aan dat reflecteren zonder gezonde sociale identiteit heel lastig wordt. De onaangename verrassingen die eventueel boven kunnen komen worden dan niet alleen gedragen. Daarnaast geeft zij aan dat reflecteren een belangrijke voorwaarde is voor de ontwikkeling van een complexe identiteit bij adolescenten.

Reflecteren volgens De Schepper

Jef de Schepper was in België en Nederland werkzaam in verschillende functies bij de opleiding en begeleiding van docenten en leraren op het terrein van GL. Van 1990 tot 2000 was hij werkzaam op de Fontys-Pabo te Tilburg. Hij is redactielid van de methode 'Hemel en Aarde'. Het boek is een volledig handboek didactiek voor GL in het primair onderwijs. In eerste instantie geschreven voor leraren basisonderwijs in opleiding, maar ook heel goed bruikbaar in de basisschool zelf. Door de goede beschrijving van de ontwikkeling van de levensbeschouwelijke identiteit van een mens is het boek ook zeer geschikt om te gebruiken in voortgezet onderwijs. Het boek biedt een heldere visie op GL, maar daarnaast ook een grote hoeveelheid praktische tips, ideeën, en werkvormen voor de praktijk van elke dag. Voortbouwend op de vernieuwingen van de laatste decennia, spelen de auteurs in op de grote verscheidenheid van denken op het terrein van levensbeschouwing.

De Schepper noemt reflecteren ook wel redeneren (De Schepper, 2007, p. 36). Hij spitst redeneren toe op het vak levensbeschouwing wat uiteraard ook de context is van dit onderzoek. De Schepper geeft aan dat de vaardigheid redeneren onder te verdelen is in drie deelvaardigheden:

1. Benoemen van ervaringen en het kennen en hanteren van een aantal basisbegrippen van levensbeschouwing.
2. Argumenteren over levensbeschouwelijke overtuigingen en kritisch reflecteren op opvattingen en beelden.
3. Waarderen wat het leven biedt, daarin onderscheid maken en een eigen waardepatroon opbouwen.

Uiteindelijk leidt al dit redeneren tot een min of meer samenhangende levensbeschouwelijke visie of identiteit, of ten minste te enige ordening hierin. Deze visie is geen vaststaande en eeuwigdurende visie maar blijft aan verandering onderhevig als de adolescent kritisch blijft nadenken. Ook De Schepper geeft aan dat redeneren steeds beter gaat vanaf een leeftijd vanaf ongeveer 12 jaar (De Schepper, 2007, p. 135-

138, 210). De Schepper koppelt reflecteren dus heel sterk aan het ontwikkelen van een eigen levensbeschouwelijke visie en identiteit. Deze visie en identiteit zijn echter geen statisch gegeven maar aan verandering onderhevig.

Reflecteren in de context van dit onderzoek

Groen, Kohnstamm en Delfos hebben een visie op reflecteren die goed met elkaar overeen komt. De Schepper valt hier enigszins buiten door zijn verbinding met levensbeschouwing. We zien hier dus een verschil in definitie van identiteit tussen de verschillende auteurs. Groen, Kohnstamm en Delfos hebben het over identiteit in een niet-levensbeschouwelijke context. De Schepper plaatst identiteit wel in een levensbeschouwelijke context.

In het kader van dit onderzoek zijn beide definities zeer bruikbaar. Dit levert de volgende conclusie op. Bij reflecteren gaat een adolescent op zoek naar zijn diepste beweegredenen voor zijn doen en laten. Hierin kijkt hij naar wensen, gedachten en gevoelens. Hieruit kan hij nieuwe inzichten, normen en waarden halen die de eigen identiteit verder vormgeven. Zo zien we dat reflecteren zowel in de niet-levensbeschouwelijke als de levensbeschouwelijke identiteit van de adolescent plaatsvindt. De normen en waarden die in de definitie te vinden zijn, vormen de duidelijke link met de levensbeschouwelijke identiteit. Hiernaast geven alle genoemde schrijvers aan dat de adolescentie de fase is waarin het vermogen om te reflecteren zich begint te ontwikkelen. Naarmate adolescenten ouder worden zijn ze dus ook steeds beter in staat om te reflecteren.

5.2 Empatische adolescenten

Empathie volgens Kohnstamm

Kohnstamm geeft aan dat het bij zich kunnen verplaatsen in een ander gaat het om sociaal perspectief. Zich het standpunt eigen kunnen maken van waaruit een ander waarneemt, voelt en denkt. In andermans huid kunnen kruipen (Kohnstamm, 2009, p. 57). Daarnaast geeft ze aan dat adolescenten steeds beter in staat zijn zich al denkend in de positie van een ander te verplaatsen. Kohnstamm geeft verder aan dat empathie meer te maken heeft met concreet indenken dan met abstract denken (Kohnstamm, 2009, p. 120). Zich het standpunt van de ander eigen kunnen maken is volgens Kohnstamm dus een goede definitie van empathie. Het vermogen tot empathie ontwikkelt zich sterk tijdens de adolescentie.

Empathie volgens Evers, Loman en Soepboer

In het boekje wat bij het spel hoort, wordt aangegeven dat het benoemen van de eigen kwaliteiten jongeren kan bevestigen in wie ze zijn, in wat hun de moeite waard maakt. Dit leren kennen en herkennen van eigen kwaliteiten draagt bij aan zelfbewustzijn.⁹ Zelfbewustzijn is weer de basis voor empathie: zich kunnen inleven in anderen. Hoe beter men weet wat hem bezighoudt en waar hij zelf naar streeft, hoe meer ruimte er is voor de gevoelens, behoeften en zorgen van de ander. Door te werken met de kaartjes leren jongeren ook oog krijgen voor kwaliteiten van anderen. Dit is een belangrijke sociale vaardigheid die leidt tot erkenning en acceptatie van de ander (Evers, M &

⁹ De term zelfbewustzijn is afkomstig van G.W.F. Hegel. Hij noemt het zelfbewustzijn het resultaat van een dialectisch proces. Door dit proces ontdekken we onze motieven en beweegredenen en worden zo zeker van onszelf (<http://gwfhegel.nl/filosofie/papers/formele-analyse-2010/> geraadpleegd op 20-05-2013). Met Crone hebben we een modernere definitie te pakken. Zij geeft aan dat bij zelfbewustzijn een adolescent nadenkt over hoe anderen over hun denken.

Loman, E & Soepboer, W., 2007, p. 10). Zelfbewustzijn is dus de basis voor empathie en empathie is dan weer het vermogen zich in te kunnen inleven in anderen.

Empathie volgens Delfos

Delfos geeft aan dat het belang van vriendschappen onomstotelijk vaststaat. Zij citeert hiervoor Sullivan¹⁰ die aangeeft dat het ontwikkelen van hechte vriendschappen de mens meer openstelt voor andermans gevoelens. Dit is dan weer van enorm belang voor het ontwikkelen van empathie. In het schema over de ontwikkeling volgens Selman¹¹ is te zien dat de vroege adolescentie een fase is waarin intieme wederzijds delende relaties een belangrijke rol spelen. Een belangrijke eigenschap die dit mogelijk maakt is empathie (Delfos, 2006, p. 66,67). Vriendschappen zijn dus essentieel voor het ontwikkelen van empathie. Vriendschappen stellen een mens in staat om in een veilige omgeving de gevoelens van de ander te leren kennen.

Empathie volgens Crone

Crone geeft aan dat de toename in capaciteiten van adolescenten niet alleen belangrijk is voor leerprestaties, het zijn ook vaardigheden die meespelen in allerlei sociale situaties. Om de gedachten en bedoelingen van anderen goed te kunnen doorgronden, is het essentieel dat hij in staat is intenties en beweegredenen te begrijpen. Tevens om opties tegen elkaar kunt afwegen. Ook dat hij na kan denken over de gevolgen van zijn handelingen voor zichzelf en voor zijn sociale omgeving. Dus, behalve dat de toename in cognitieve capaciteiten allerlei mogelijkheden biedt om te leren op school, is die toename in deze levensfase ook belangrijk om het perspectief van anderen in te kunnen nemen (Crone, 2012, p. 123,124). Crone zegt nog meer over de ontwikkeling van 'perspectief nemen', zoals zij empathie ook wel noemt, bij adolescenten. Voordat jongeren in de adolescentie komen, kunnen ze zich nog niet goed inleven in de gedachten of gevoelens van iemand anders. Maar als jongeren in de adolescentie komen, leren ze zich in te leven in de gevoelens en gedachten van anderen en kunnen ze zelfs het perspectief innemen van een derde persoon. Dit betekent dat ze begrijpen dat de gevoelens en gedachten van persoon A invloed hebben op de gedachten en gevoelens van persoon B. Hoe ouder adolescenten worden, hoe beter ze in staat zijn om een ander perspectief in te nemen, waarbij zij begrijpen dat het perspectief van de ene persoon op een complexe manier samenhangt met het perspectief van de ander (Crone, 2012, p. 138). Empathie is volgens Crone dus vooral het zich kunnen verplaatsen in de intenties en beweegredenen van de ander en hierin kunt beseffen wat de gevolgen hiervan zijn. Volgens Crone is de adolescentie de fase waarin empathie zich sterk ontwikkeld.

Empathie in de context van dit onderzoek

Deze verschillende auteurs overziend kunnen we een aantal dingen zeggen over empathie.

Ten eerste zien we dat bij empathie gaat om het zich de standpunten eigen te kunnen maken van waaruit de ander waarneemt, denkt en voelt. Dit werkt twee kanten op. Adolescenten worden zich steeds bewuster van hoe anderen tegen hen aankijken. Daarnaast zijn ze steeds beter in staat de standpunten van anderen te snappen. Hierdoor kunnen ze zich afvragen hoe zij tegenover deze standpunten staan en of dat invloed heeft op hun eigen standpunten.

¹⁰ Gebaseerd op: Sullivan, H.S. (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: W.W. Norton & Co.

¹¹ Gebaseerd op: Selman, R. (1981). The child as friendship philosopher. In S.A. Asher & M. Gottman (Eds.), *The development of children's friendship*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ten tweede zien we dat adolescenten steeds beter in staat zijn tot empathie. Hun belevingswereld raakt steeds meer naar buiten gericht. Ze krijgen steeds meer oog voor de gedachten en gevoelens van vooral andere adolescenten. Deze ontwikkeling is zeer belangrijk voor de identiteitsvorming en identiteitsbewustzijn van de adolescent. Door naar andere adolescenten te kijken en zich in de ander in te leven ontwikkelen ze een steeds stabielere zelfbeeld en identiteit.

5.3 Het identiteitsbewustzijn van een adolescent

Als men een adolescent naar zijn identiteit vraagt, wat voor antwoord krijgt men dan? Begrijpen ze waar iemand het over heeft? Of moeten hij concreet worden en aan de hand van situaties en ervaringen gaan zoeken naar hun identiteit?

Eén ding is zeker: identiteit is meer dan een naamplaatje met gegevens erop. Identiteit omvat verschillende gebieden zoals sociale -, culturele en religieuze identiteit. Als ik in de context van dit onderzoek over identiteit praat, denk ik aan de volgende dingen:

- “Wie ben ik”?
- Moratorium
- Ontwikkelingsfase
- Zelfbeeld

5.3.1 *Wie ben ik?*

‘Wie ben ik?’ is een vraag die voor adolescenten heel lastig te beantwoorden is. Het leven van een adolescent staat ontzettend op zijn kop. Er verandert van alles waardoor het antwoord op de ‘wie ben ik’-vraag ook lastig is. Bijvoorbeeld op hol geslagen hormonen, een lichaam dat gek doet, veranderende verstandelijke mogelijkheden, keuzes moeten maken voor de toekomst. Dit zijn allemaal factoren die het voor een adolescent moeilijk maken een duidelijk zelfbeeld te vormen. De adolescentie is echter wel een hele belangrijke fase in het beantwoorden van de ‘Wie ben ik’-vraag. De zoektocht naar het antwoord op de ‘wie ben ik’-vraag is eigenlijk de basisvraag die ten grondslag ligt aan ieders identiteit. Dit is de vraag die beantwoord moet worden als men nadenkt over de eigen identiteit.

De Schepper geeft aan dat het lang kan duren voor een mens zich bewust wordt van ‘ik’. Men kan veel makkelijker nadenken over de wereld buiten zichzelf dan over zichzelf. Wat wordt er nu precies mee bedoeld? Volgens H. Fortmann¹² ben ‘ik’ iemand anders dan de ander, kan ‘ik’ iets willen, denken en beslissen en ben ‘ik’ morgen en overmorgen dezelfde, ook al verander ik. Het ‘ik’ is een groter begrip dan alle verschillende rollen die we hebben. Het ‘ik’ is in al die rollen aanwezig, maar is die rollen niet (De Schepper, 2007, p. 31,32). Al die verschillende rollen met bijbehorende verwachtingen maken het voor een adolescent lastig om een goed beeld van zijn ‘ik’ te krijgen. Maar als een adolescent de ruimte krijgt om te zoeken en te experimenteren binnen een moratorium kan hij een goed zelfbeeld ontwikkelen en zo een goed antwoord formuleren op de ‘wie ben ik’ vraag.

5.3.2 *Moratorium*

Het moratorium is een belangrijk begrip in de psychologie van Erikson (Liston, 1988, p. 26). Hij noemt het zelfs van levensbelang voor de ontwikkeling van identiteit bij adolescenten. Een moratorium is een periode waarin de adolescent nog niet aan de verwachtingen van de maatschappij hoeft te beantwoorden. Hij heeft de vrijheid om niets te moeten maar wel verschillende dingen uit te mogen proberen en te experimenteren. Dit doet hij om de verschillende ideeën en attitudes die invloed op

¹² De Schepper vermeldt geen bron.

hem hebben, te verwerken, zodat hij zijn eigen identiteit kan formuleren. In deze periode zou hij nog niet te veel keuzes moeten maken. Het is van groot belang dat hij de vrijheid ook krijgt om een echt goede identiteit te ontwikkelen. Concreet houdt dit in dat de adolescent zoekt naar mensen en ideeën waarin hij kan geloven, de grenzen van zijn vrije wil opzoekt, ruimte geeft aan de voorstelling die hij zich van de toekomst maakt en dan zoekt naar iets waarbij dat mogelijk is - een beroep (Liston, 1988, p26,30 en Delfos, 2005, p. 228).

Het moratorium is een lastig begrip in de context van dit onderzoek. Hoeveel vrijheid een adolescent echt heeft in het huidige schoolklimaat is maar de vraag. Doordat er veel gevraagd wordt van de adolescent met betrekking tot keuzes maken uit profielen en vakkenpakketten, is er op dat gebied een beperkte vrijheid voor een adolescent om echt te ontdekken waar zijn kwaliteiten liggen. Als adolescenten een goede begeleiding krijgen in dit proces is het naar mijn idee mogelijk om goede keuzes te maken. Hiervoor moet de adolescent wel geholpen worden met het leren kennen van zichzelf en het leren kennen van zijn toekomstige mogelijkheden. Er is dus wel degelijk een goede kans voor een adolescent om onder de huidige keuzedruk goede keuzes te maken, mits goed begeleid. Dit onderzoek wil daar een bijdrage aan leveren.

5.3.3 Ontwikkelingsfase

In elke ontwikkelingsfase gebeuren er specifieke dingen die invloed hebben op onze identiteit. Iedere bekende ontwikkelingspsycholoog heeft wel een idee over hoe deze fases verlopen. Ze hebben allemaal een fase ingeruimd voor de adolescent, qua leeftijd meestal geplaatst tussen de 12 en 18 jaar. Bijvoorbeeld de genitale fase van Freud (Delfos, 2005, p. 34-37 en 82), de zone van naaste ontwikkeling van Vygotsky (Delfos, 2005, p. 51-53 en 82), de formeel operationele fase van Piaget (Delfos, 2005, p. 48-50 en 90) of de adolescentie van Erikson (Delfos, 2005, p. 54-55 en 93). Dit geeft al aan dat het een belangrijke fase is.

Erikson noemt het een fase van identiteit versus rolverwarring. In deze fase wordt op basis van de eerdere fases een identiteit ontwikkeld. Als in eerdere fases of in deze fase iets niet goed gaat kan er rolverwarring optreden. De identiteitscrisis die tijdens de adolescentie optreedt, is juist goed volgens Erikson. Hij noemt deze crisis een voorwaarde voor een optimale persoonlijkheidsontwikkeling. De crisis is dus niet iets negatiefs maar een moment waarop er ruimte komt voor ontwikkeling (Liston, 1988, p. 26-30).

Tijdens deze crisis moeten alle aparte identiteiten uit de kindertijd worden samengevoegd tot één identiteit. Door deze nieuwe identiteit worden adolescenten zich bewust van hoe anderen hen zien en van hun eigen mogelijkheden in de toekomst. Volgens Erikson is de adolescentie de leeftijd waarop dit kan omdat ze dan de mogelijkheid en het reflectievermogen hebben om alle informatie te integreren. Bij deze samenvoeging van identiteiten spelen leeftijdsgenoten een essentiële rol. Zij fungeren als klankbord en laten weten welke aspecten van het gedrag worden geaccepteerd en welke worden afgewezen. Door deze reactie leren ze ook waar hun competenties liggen en waar ze niet goed in zijn. Het uitproberen van verschillende rollen wat hierbij hoort is van groot belang om een stabiele identiteit te ontwikkelen. Kortom heeft de sociale context van de adolescent een grote invloed op de identiteitsontwikkeling van de adolescent (Crone, 2012, p. 104-107).

Hiernaast geeft De Schepper aan dat de ontwikkeling van de godsdienstige, levensbeschouwelijke en morele identiteit van leerlingen door kennismaking met het christendom en andere godsdiensten en levensbeschouwingen mede gericht op de

participatie aan GL en morele communicatie in een multiculturele samenleving het doel van het vak GL is. Ik ben het zeer met hem eens als hij praat over de ontwikkeling van de godsdienstige, levensbeschouwelijke en morele identiteit. Alleen staat voor mij het christendom niet voorop. Het is voor mij meer een onderdeel van alles wat er aangeboden wordt. Het is niet een vanzelfsprekend uitgangspunt, omdat er over het algemeen een grote diversiteit aan levensbeschouwingen te vinden is in de scholen. Daarnaast beaam ik zijn pleidooi voor deelname aan godsdienst en morele communicatie in onze multiculturele samenleving (De Schepper, 2007, p. 18,19). We moeten samenleven en met elkaar kunnen communiceren over alle verschillende vormen godsdienst en levensbeschouwing die we in onze samenleving tegen komen. Adolescenten moeten ook naar mijn idee in de veilige omgeving van het klaslokaal hun eigen identiteit hierin kunnen ontwikkelen.

5.3.4 Zelfbeeld

Binnen dit onderzoek is 'zelfbeeld' een heel belangrijke term. Wat weet de adolescent al over zijn kwaliteiten en wat kan hij er over leren? Hoe makkelijk kan een adolescent hier over nadenken? Dit zegt iets over het zelfbeeld wat een adolescent heeft. Het zelfbeeld speelt als antwoord op de 'wie ben ik' -vraag gedurende het gehele leven van mensen een belangrijke rol. Maar hoe complex het zelfbeeld is wordt pas goed zichtbaar in de adolescentie.

In de puberfase zijn adolescenten steeds beter in staat zichzelf op een abstracte en complexe manier te omschrijven. Hierdoor kunnen ze een steeds completer zelfbeeld ontwikkelen. Een zelfbeeld is opgebouwd uit twee componenten: zelfconcept en zelfvertrouwen. Het zelfconcept bestaat uit eigenschappen die men met de eigen identiteit associeert: hoe goed men denkt dat hij ergens in is, en hoe men denkt dat anderen over hem denken. Zelfvertrouwen gaat over de waarde die men hecht aan hoe men over zichzelf denkt, dus over hoe men over een eigenschap, vaardigheid en kwaliteiten van zichzelf denkt.

Kleine veranderingen hebben bij volwassenen al invloed op hoe ze zich voelen. Daarom is het goed te begrijpen dat het zelfbeeld bij adolescenten onderhevig is aan grote veranderingen, omdat ze in korte tijd een enorme verandering meemaken in hoe ze eruitzien. Daarnaast zijn ze ook nog eens op zoek naar het effect hiervan op anderen. Adolescenten zijn steeds beter in staat om te anticiperen op hoe anderen hen zien en wat ze over hen denken. Hierdoor zijn ze in staat om na te denken over de verschillende manieren om zichzelf te zien, de verschillende identiteiten die ze kunnen aannemen. Dit houdt ook in dat ze beter in staat zijn om over hun toekomst na te denken, over hoe ze zich in de toekomst zullen ontwikkelen. Door het zich bewust worden van deze verschillende identiteiten ontwikkelen ze een complex maar compleet zelfbeeld.

Crone geeft vanuit haar expertise aan dat bij het nadenken over het zelfbeeld bij adolescenten vooral de mediale prefrontale cortex wordt geactiveerd. Uit onderzoek blijkt dat bij het reflecteren over zichzelf dit gebied van de hersenen opvallend sterk geactiveerd wordt (Crone, 2012, p. 109-111).

Ten slotte geeft Crone aan dat er nog twee belangrijke voorwaarden zijn om een goed zelfbeeld te ontwikkelen. Dit is introspectie en zelfbewustzijn. Bij introspectie denkt een adolescent na over zijn eigen gedachten en emoties. Bij zelfbewustzijn denkt een adolescent na over hoe anderen over hun denken (Crone, 2012, p. 98-103).

5.4 Wat zijn kwaliteiten?

Persoonlijke kwaliteiten van mensen worden ook wel kernkwaliteiten genoemd (Korthagen & Lagerwerf, 2009, p. 59). Men zou het ook talenten kunnen noemen. Voorbeelden zijn: zorgzaamheid, creativiteit, inlevingsvermogen, daadkracht, geduld en eerlijkheid. Omdat het spel over kwaliteiten praat, zal dat ook het woord zijn wat in dit onderzoek gebruikt wordt. Tenzij het informatie is wat uit de literatuur komt. Meestal ervaren mensen hun kwaliteiten als iets vanzelfsprekends en kost het weinig moeite om ze in te zetten. Het is dan echter wel belangrijk om de eigen kwaliteiten te kennen. Pas als een mens zijn eigen kwaliteiten kent, is hij ook in staat om ze op een goede manier in te zetten. Anders doet hij maar wat en word hij er niet gelukkiger van. De eigen kwaliteiten moeten dan ook de bron van welzijn en effectiviteit zijn voor ieder mens. De bewustwording en ontwikkeling van kwaliteiten is voor een belangrijk deel toevertrouwd aan het onderwijs.

Het begrip kernkwaliteiten verschilt fundamenteel van het begrip competenties. Hierin zijn drie belangrijke verschillen te onderscheiden:

1. Kernkwaliteiten zijn ondeelbaar, competenties kun je opdelen in deelcompetenties.
2. Kernkwaliteiten zijn in beginsel in de mens aanwezig, competenties kun je mensen van buitenaf aanleren.
3. Kernkwaliteiten zijn breed inzetbaar, competenties horen doorgaans bij een bepaald gebied.

Ondanks deze verschillen is het wel belangrijk om te weten dat kernkwaliteiten en competenties elkaar aan kunnen vullen. Iemand kan als basis bijvoorbeeld de kernkwaliteit van luisteren hebben, maar als hij daarbij niet de competentie van goede vragen stellen hebt, komt zijn kwaliteit ook nooit goed uit de verf (Korthagen & Lagerwerf, 2009, p. 59-68).

Hieruit kan geconcludeerd worden dat er over het algemeen gezegd kan worden dat kwaliteiten eigenschappen zijn die tot de persoonlijkheid van een persoon behoren. Kwaliteiten 'kleuren' een mens: het is de specifieke opvallende sterke kant van iemand. Als er aan een persoon gedacht wordt dan valt die kwaliteit vooral op. Het leren kennen van kwaliteiten is nuttig om tot zelfkennis te komen. Inzicht in de eigen kwaliteiten kan verhelderend werken voor een persoon.

Waarom is het dan voor adolescenten zo belangrijk hun kwaliteiten te leren kennen? Jonge kinderen laten in hun doen en laten hun eigen kwaliteiten onverbloemd zien. Misschien is het wel zo dat kinderen heel vanzelf samenvallen met de kwaliteiten die ze in zich hebben. Kinderen die een positief zelfbeeld hebben, zijn beter in staat relaties met andere kinderen op te bouwen en te onderhouden. Ze hebben meer zelfvertrouwen dan kinderen met een negatief zelfbeeld. Zelfvertrouwen is een belangrijke basisvoorwaarde voor leren.

Voor het ontwikkelen van een positief zelfbeeld is het belangrijk dat er binnen de school aandacht is voor positieve benadering van leerlingen. Voor het creëren van momenten waarin jonge mensen worden bevestigd in wat ze goed kunnen, in wat hun kwaliteiten zijn. Op deze manier kan hun zelfvertrouwen en daarmee hun positieve zelfbeeld worden versterkt (Evers & Loman & Soepboer, 2007, p. 9,10).

Hieronder een afbeelding van het overzicht van de kwaliteiten die het spel gebruikt.

5.5 Kwaliteiten en het vak GL

Zoals we in hoofdstuk 5.4 hebben gezien, zijn kwaliteiten heel sterk verbonden met de persoonlijke identiteit van iemand. Kwaliteiten zeggen heel veel over wie iemand is. Als een mens zijn eigen kwaliteiten kent, is hij ook in staat om ze op een goede manier in te zetten. Anders doet hij maar wat en wordt hij er niet gelukkiger van. De eigen kwaliteiten moeten dan ook de bron van welzijn en effectiviteit zijn voor ieder mens. De bewustwording en ontwikkeling van kwaliteiten is voor een belangrijk deel toevertrouwd aan het onderwijs. Maar dat kwaliteiten terug te vinden zijn binnen de persoonlijke identiteit wil nog niet zeggen, dat ze iets te maken hebben met de religieuze identiteit van iemand. In het belang van dit onderzoek is het zeer belangrijk om te kijken hoe kwaliteiten bij de religieuze identiteit van iemand passen.

Ten eerste kwamen we bij het onderwerp over de identiteitsbewuste adolescent al de 'Wie ben ik'-vraag tegen. Deze vraag is één van de zes levensvragen¹³ die bij veel lesmethoden voor het vak GL als uitgangspunt voor de methode gebruikt worden. De 'Wie ben ik'-vraag is een hele brede vraag die een mens naar zichzelf laat kijken. Een mens gaat op zoek naar wie hij echt is. De 'Wie ben ik'-vraag geeft naast antwoord op de persoonlijke identiteit ook antwoord op de religieuze identiteit. Ook bij De Schepper

¹³ De zes levensvragen zijn: Wat is belangrijk in je leven? Wie is de mens/Wie ben ik? Wat is tijd? Wat is natuur? Hoe gaan mensen met elkaar om? Waarom lijden en dood? Deze levensvragen worden bijvoorbeeld bij de volgende methoden gebruikt: Standpunt, zin in zin en wegen naar wijsheid. Uitgeverij Damon.

komen we de 'Wie ben ik'-vraag tegen (De Schepper, 2007, p, 32). In de context van de levensbeschouwelijke ontwikkeling die hij behandelt in zijn boek, is het 'ik' één van de domeinen van levensbeschouwing. De Schepper geeft aan dat de zoektocht van de mens naar zijn 'ik' meer is dan een woord. Het is een diepe zoektocht met een moeilijke balans tussen allerlei verwachte rollen en de vrijheid om over zichzelf te beslissen. De 'ik' ontwikkelt gaandeweg een eigen levensbeschouwing. Binnen het zoeken naar 'ik' en antwoord vinden op de 'wie ben ik'-vraag horen ook de kwaliteiten thuis die een mens heeft. Het leren kennen van kwaliteiten is dus een onderdeel van de zoektocht naar het antwoord op de 'Wie ben ik'-vraag.

Ten tweede kijken we naar de brochure leerling-competenties GL.¹⁴ Deze brochure benoemt competentie 1: 'Competent in zelfreflectie en ontwikkeling'. Dit houdt volgens de brochure in dat de leerling levensvragen herkent, deze verkent en er betekenis aan geeft voor het ontwikkelen van een eigen levensbeschouwing in relatie tot anderen (Swetselaar & Visser, 2011, p. 14). Hierin zien we de levensvragen terugkomen waarvan de 'wie ben ik'-vraag er één is. De brochure geeft aan dat het herkennen, verkennen en betekenis verlenen aan de levensvragen de leerlingen helpt bij het ontwikkelen van een eigen levensbeschouwing. Als we opnieuw beseffen dat het ontdekken van kwaliteiten onderdeel is van de identiteit van een mens, kunnen we door de brochure zeggen dat het ontdekken van kwaliteiten ook hoort bij de religieuze identiteit van een mens.

Ten derde kijken we naar de rol die religie speelt in het leven van een mens. Religie kan een centrale of minder centrale plaats in het leven innemen en dus binnen de identiteit van de mens. In het eerste geval is religie het fundament van de identiteit van de mens, in het tweede geval is religie een stem te midden van vele stemmen die samen het ik vormen en zo een klein onderdeel zijn van de identiteit. Of men nu gelooft dat een mens een soort ingebakken hang naar geloof heeft of niet, men kan er niet om heen dat ieder mens op zijn eigen manier iets doet met religie/spiritualiteit. Binnen deze meer of minder belangrijke rol van religie in het leven van een mens vraagt iedere mens zich af waar hij vandaan komt, wie hij is en waar hij naar toe gaat. De ene doet dit in een sterker verband met een hogere macht dan de ander. Ieder mens vraagt zich dus af wie hij is. Hierbinnen komt ieder mens vervolgens ook zijn kwaliteiten tegen. Hoe bepalen die kwaliteiten zijn religieuze identiteit en waar komen die kwaliteiten dan vandaan? Daar gaan we in het volgende punt naar kijken.

Ten vierde zien we dat Korthagen praat over de verschillen tussen kwaliteiten en competenties. Hierbij zegt hij bij het tweede verschil dat kwaliteiten in beginsel in de mens aanwezig zijn (Korthagen & Lagerwerf, 2009, p. 59-68). Hierbij wil ik een vergelijking maken met het christendom. Het christendom gelooft dat de mens door God geschapen is naar het evenbeeld van God. Twee voorbeelden hiervan zijn te vinden in Genesis 1 en in Psalm 139.

God zei: 'Laten wij mensen maken die ons evenbeeld zijn, die op ons lijken; zij moeten heerschappij voeren over de vissen van de zee en de vogels van de hemel, over het vee, over de hele aarde en over alles wat daarop rondkruipt.'

¹⁴ De brochure is tot stand gekomen onder verantwoordelijkheid van het expertisecentrum Hermes, Alle opleidingen die een opleiding hebben tot docent GL en de besturenraad, centrum voor christelijk onderwijs hebben samengewerkt aan de totstandkoming van de brochure. In de brochure worden de zeven competenties voor het vak GL uitgewerkt tot competentiegerichte eindkwalificaties GL voor zowel VMBO als de onder en bovenbouw van het Havo/Vwo.

God schiep de mens als zijn evenbeeld, als evenbeeld van God schiep hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep hij de mensen. Genesis 1:26,27

*U was het die mijn nieren vormde,
die mij weefde in de buik van mijn moeder.
Ik loof u voor het ontzaglijke wonder van mijn bestaan,
wonderbaarlijk is wat u gemaakt hebt.
Ik weet het, tot in het diepst van mijn ziel.
Toen ik in het verborgene gemaakt werd,
kunstig geweven in de schoot van de aarde,
was mijn wezen voor u geen geheim.
Uw ogen zagen mijn vormeloos begin,
alles werd in uw boekrol opgetekend,
aan de dagen van mijn bestaan ontbrak er niet één. Psalm 139:13-16*

Als God de mens geschapen heeft, kun geconcludeerd worden dat alles wat de mens kan en is, geschapen is door God. Niet alleen het uiterlijk is geschapen door God, ook alles wat in de mens zit, zoals capaciteiten, gevoelens, mogelijkheden, onmogelijkheden, etc. zijn geschapen door God. Dit zou zonder al te veel moeite de religieuze identiteit van een mens genoemd kunnen worden. Als kwaliteiten onderdeel zijn van de identiteit van een mens zijn ze in dit verband in beginsel in de mens aanwezig. Dan is het dus God die die kwaliteiten zelf in een mens legt.

Ten vijfde kijken we naar de piramide van Maslow.¹⁵ De bovenste punt van de piramide is de zelfverwerkelijking. In deze fase gaat het er om dat de mens zich wil ontwikkelen tot een uniek mens met een unieke persoonlijkheid. Deze unieke persoonlijkheid heeft mogelijkheden gekregen die hij kan gebruiken. In dit proces van zelfverwerkelijking heeft een mens ervaringen, door Maslow piekervaringen genoemd, die er voor zorgen dat de mens zichzelf leert kennen en zo gelukkig is. De zelfverwerkelijking van een mens gaat dus over de unieke identiteit van iemand. We hebben al gezien dat het kennen van eigen kwaliteiten een onderdeel is van de identiteit van iemand. Maslow heeft is zijn ideeën over piekervaring aangegeven dat ze betrekking kunnen hebben op een relatie met het transcendente. Godsdienst is hét vak waar het gaat over de relatie die een mens heeft met het transcendente. Daarom zien we ook hier een verband tussen de persoonlijke kwaliteiten van een mens en het vak GL.

Deze vijf punten overziend kunnen we zeggen dat er een duidelijk verband is tussen persoonlijke identiteit, religieuze identiteit en kwaliteiten. Ieder mens onderneemt in zijn leven een zoektocht naar zijn identiteit. De 'wie ben ik'-vraag is onderdeel van de levensbeschouwelijke ontwikkeling van een mens en komt in veel lesmethoden terug. Ook hebben we gezien dat de brochure leerling-competenties GL een belangrijke plaats inruimt voor de levensvragen binnen het vak GL. Daarnaast hebben we gezien dat ieder mens religie in meer of mindere mate een plaats geeft in zijn leven. Binnen dit verband vraagt ieder mens zich af wie hij is. Deze zoektocht is dus ook onderdeel van de religieuze identiteit van een mens. Tevens hebben we gezien dat kwaliteiten in beginsel in de mens aanwezig zijn. In relatie tot het christendom hebben we toen gezien dat God als schepper dus kwaliteiten geeft aan ieder mens. Ten slotte hebben we gezien dat Maslow in zijn piramide spreekt over zelfverwerkelijking. Deze zelfverwerkelijking gaat over de ontwikkeling van een unieke persoonlijkheid. Maslow beseft dat een relatie met het transcendente onderdeel kan uitmaken van deze ontwikkeling.

¹⁵ http://www.humanistischecanon.nl/humanistische_psychologie/maslow. Geraadpleegd op 30-05-2013

5.6 Conclusies uit de literatuur

In deze conclusies zullen we kijken hoe de gegevens die in de literatuurstudie gevonden zijn, in verband staan met de hoofdvraag.

Voor het spelen van het spel zijn reflecteren en empathie twee zeer belangrijke vaardigheden die een adolescent moet bezitten. Bij reflecteren hebben we gezien dat een adolescent op zoek gaat naar zijn diepste beweegredenen voor zijn doen en laten. Hierin kijkt hij naar wensen, gedachten en gevoelens. Hieruit kan hij nieuwe inzichten, normen en waarden halen die de eigen identiteit verder vormgeven. Door het spelen van het spel reflecteren leerlingen op hun kwaliteiten die veel zeggen over hun beweegredenen en doen en laten. Hieruit krijgen ze nieuwe inzichten die hun normen en waarden kunnen beïnvloeden zodat hun identiteitsbewustzijn groeit. Door het spelen van het spel in kleine groepjes met daarin de uitdaging om ook kaartjes aan een ander te geven, worden de leerlingen uitgedaagd om zich in de ander te verplaatsen. Daarnaast worden ze zich bewust van hoe anderen tegen hen aankijken. Deze beide aspecten vormen samen de vaardigheid empathie. Het zich kunnen verplaatsen in een ander en het kunnen indenken hoe anderen tegen hen aankijken is zeer belangrijk voor de identiteitsvorming en identiteitsbewustzijn van de adolescent.

Het identiteitsbewustzijn uit de hoofdvraag hebben we in vier thema's onderzocht. De zoektocht naar het antwoord op de 'wie ben ik'-vraag is eigenlijk de basisvraag die ten grondslag ligt aan ieders identiteit. Dit is de vraag die beantwoord moet worden als men nadenkt over de eigen identiteit. Tijdens het moratorium moeten alle aparte identiteiten uit de kindertijd worden samengevoegd tot één identiteit. Door deze nieuwe identiteit worden adolescenten zich bewust van hoe anderen hen zien en van hun eigen mogelijkheden in de toekomst. De identiteitscrisis die tijdens de adolescentie optreedt, is volgens Erikson goed. Hij noemt deze crisis een voorwaarde voor een optimale persoonlijkheidsontwikkeling. De crisis is dus niet iets negatiefs maar een moment waarop er ruimte komt voor ontwikkeling. Het zelfbeeld speelt als antwoord op de 'wie ben ik'-vraag gedurende het gehele leven van mensen een belangrijke rol. Maar hoe complex het zelfbeeld is, wordt pas goed zichtbaar in de adolescentie. De adolescentie is de fase voor de ontwikkeling van een goed zelfbeeld. Al deze dingen hebben te maken met het identiteitsbewustzijn van een adolescent.

Vanuit de literatuurstudie hebben we ook gezien dat er een duidelijk verband is tussen het onderwerp en het vak GL. Dit is in vijf punten uiteen gezet. Hieruit kan de conclusie getrokken worden dat er een duidelijk verband is tussen persoonlijke identiteit, religieuze identiteit en kwaliteiten. Ieder mens onderneemt in zijn leven een zoektocht naar zijn identiteit. De 'wie ben ik'-vraag is onderdeel van de levensbeschouwelijke ontwikkeling van een mens en komt in veel lesmethoden terug. Ook hebben we gezien dat de brochure leerling-competenties GL een belangrijke plaats inruimt voor de levensvragen binnen het vak GL. Daarnaast hebben we gezien dat ieder mens religie in meer of mindere mate een plaats geeft in zijn leven. Binnen dit verband vraagt ieder mens zich af wie hij is. Deze zoektocht is dus ook onderdeel van de religieuze identiteit van een mens. Tevens hebben we gezien dat kwaliteiten in beginsel in de mens aanwezig zijn. In relatie tot het christendom hebben we toen gezien dat God als schepper dus kwaliteiten geeft aan ieder mens. Ten slotte hebben we gezien dat Maslow in zijn piramide spreekt over zelfverwerkelijking. Deze zelfverwerkelijking gaat over de ontwikkeling van een unieke persoonlijkheid. Maslow beseft dat een relatie met het transcendente onderdeel kan uitmaken van deze ontwikkeling.

6. Verantwoording dataverzameling

Dit hoofdstuk bestaat uit een verantwoording voor de gekozen methoden van dataverzameling die voor dit onderzoek gebruikt zijn. Deze methoden van dataverzameling dienen voor het beantwoorden van de hoofdvraag:

- Hoe draagt het spelen van het spel 'Ken je kwaliteiten' bij aan het identiteitsbewustzijn van leerlingen uit het tweede leerjaar VMBO van 'Melanchthon Kralingen'?

Deze methoden van dataverzameling dienen daarnaast voor het beantwoorden van de deelvragen:

- Wanneer zijn leerlingen over het algemeen in staat tot reflectie?
- Wanneer zijn leerlingen in staat tot het ontwikkelen van empathie?
- Welke kwaliteiten zijn aan de hand van het spel te ontdekken?
- Waarom past het gebruiken van het spel bij het vak GL?

6.1 Werkbladen

Voor de lessen zijn er werkbladen ontwikkeld.¹⁶ Dit is een A4-blad die de leerlingen krijgen en waar de lesvolgorde op aangegeven staat. Ook staat er bij iedere stap uitgelegd wat we op dat moment doen en is er ruimte om antwoorden op te schrijven. Voor groep A en groep B is er een eigen werkblad ontwikkeld. Groep A is de groep die met de kwaliteiten van het spel werkt maar het spel zelf niet speelt. Groep A is de controlegroep. Groep B is de groep die met de kwaliteiten van het spel werkt en het spel zelf ook speelt. Groep B is de doelgroep. Beide groepen volgen dus een les die gebaseerd is op het spel. Omdat de hoofdvraag over het spelen van het spel gaat, is groep B de doelgroep. Stap één tot en met drie zijn bij beide groepen hetzelfde, vanaf stap vier wordt het werkblad bij beide groepen anders. Hieronder wordt verantwoordt wat er bij elke stap gedaan is en waarom die keuze is gemaakt.

Stap 1. Waarom doen we deze les?

In deze stap wordt het doel van de les uitgelegd. Het eerste doel is dat met deze lessen materiaal verzameld wordt voor mijn onderzoek. Ik heb uitgelegd dat de les daar bij hoort en een aantal interviews met enkele leerlingen. Rekening houdend met de leerlingen heb ik het zo eenvoudig mogelijk uitgelegd. Als tweede doel van de les heb ik aan de leerlingen aangegeven dat het leren kennen van eigen kwaliteiten heel erg belangrijk is voor hun ontwikkeling. Als iemand zijn kwaliteiten kent kan hij makkelijker weten waar hij goed in is. Door de les leert een leerling zichzelf beter kennen. Dit heb ik bewust uitgelegd om de betrokkenheid van de leerlingen bij de les te vergroten. Als ze geen nut voor zichzelf in de les zien haken ze af en is voor mij het resultaat niet bevredigend.

Stap 2. Brainstorm over kernkwaliteiten

Bij deze stap zijn we met de hele klas na gaan denken over het woord kwaliteiten. Ik heb de leerlingen na laten denken over hun idee bij kwaliteiten. Waar denken ze aan als ze kwaliteiten horen. Dit heb ik gedaan om de voorkennis bij de leerlingen te activeren en om de richting van de les vast te stellen. We hebben het niet zo maar over kwaliteiten maar over de persoonlijke kwaliteiten van de leerlingen.

¹⁶ Zie bijlage A voor de volledige werkbladen

Stap 3. Zijn alle kwaliteiten duidelijk?

Bij deze stap was het de bedoeling om de lastige woorden uit de lijst met kwaliteiten¹⁷ te halen en te verduidelijken. De leerlingen kregen drie minuten de tijd om de woorden aan te kruisen die ze niet snapten. Na deze drie minuten hadden we vier minuten de tijd om de aangekruiste woorden te verduidelijken. Het doel van deze stap was om er voor te zorgen dat de leerlingen sommige onbekende woorden leerden kennen om zo de betrokkenheid van de leerlingen en de opbrengst voor de leerlingen te vergroten.

Stap 4 groep A. Wat zijn jouw kwaliteiten. Maak een top 10 van jouw kwaliteiten.

Bij deze stap hebben de leerlingen zeven minuten de tijd om voor zichzelf kwaliteiten uit te kiezen waarvan ze vonden dat die het beste bij ze pasten. Ze moesten zelfstandig maximaal tien kwaliteiten uitkiezen die ze in zichzelf herkenden. Het doel van deze stap was om de leerlingen te laten ontdekken welke kwaliteiten ze hebben.

Stap 5 groep A. Werk één of twee kwaliteiten uit.

Bij deze stap kozen de leerlingen één of twee kwaliteiten uit die ze verder uit gingen werken. Hierbij konden ze zelf kiezen hoe ze te werk gingen. Ze konden kiezen voor een tekening, verhaal, woordweb, poster, etc. Het doel van deze stap was om de leerlingen zich te laten verdiepen in één van hun kwaliteiten en hen zo te laten ontdekken wat die kwaliteit inhoudt.

Stap 6 groep A. Evalueren.

Bij deze stap werd de leerlingen gevraagd voor zichzelf een aantal vragen in te vullen als evaluatie van de les. Deze stap is gerelateerd aan de vorige vijf stappen. Het doel van deze stap was om de leerlingen terug te laten kijken op de les en daarnaast om mij als onderzoeker inzicht te geven in wat de les de leerlingen opgeleverd had. De informatie die ik verkregen heb uit deze stap vormt een belangrijk deel van de resultaten voor dit onderzoek. De leerlingen hebben de volgende vragen beantwoord:

1. Wat vond je van de les?
2. Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.
3. Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?
4. Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?
5. Wat neem je mee van deze les?

Stap 4 groep B. We spelen het spel

Bij deze stap zijn de leerlingen in groepjes van vier tot zes het spel gaan spelen. Het spel kent de volgende stappen:

- Iedereen pakt eerste vijf kaarten van de stapel.
- Daarna pak iedereen uit het groepje om de beurt een kaart van de stapel. Deze houdt de leerling zelf of geef hij weg. Als de leerling de kaart weggeeft vertel hij er bij waarom hij hem geeft.
- Als de leerling aan de beurt is mag hij ook een andere kaart weggeven die hij al heeft.
- Kaartjes die bij niemand passen worden apart op een stapel gelegd.
- Iedere leerling zorgt dat hij aan het eind van het spel een set kaarten heeft die zo goed mogelijk bij hem past.

Het doel van deze stap was om de leerlingen samen te laten ontdekken welke kwaliteiten ze hebben.

¹⁷ De lijst met kwaliteiten die het spel gebruikt is te vinden in bijlage D

Stap 5 groep B. Evalueren.

Bij deze stap werd de leerlingen gevraagd voor zichzelf een aantal vagen in te vullen als evaluatie van de les. Deze stap is gerelateerd aan de vorige vier stappen. Het doel van deze stap was om de leerlingen terug te laten kijken op de les en daarnaast om mij als onderzoeker inzicht te geven in wat de les de leerlingen opgeleverd had. De informatie die ik verkregen heb uit deze stap vormt een belangrijk deel van de resultaten voor dit onderzoek. Bij groep B heb ik een extra vraag toegevoegd over het weggeven van kaarten. *‘Hoe vond je het om iemand anders een kwaliteit te geven?’* Dit heb ik gedaan om te kijken in hoeverre leerlingen in staat waren tot empathie. Empathie was een belangrijke vaardigheid die de leerlingen nodig hadden voor het spelen van het spel. Vandaar dat ik ook de gelegenheid wilde pakken dit te evalueren. De leerlingen hebben de volgende vragen beantwoord:

1. Wat vond je van de les?
2. Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.
3. Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?
4. Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?
5. Hoe vond je het om iemand anders een kwaliteit te geven?
6. Wat neem je mee van deze les?

6.2 Interviews

De interviews heb ik gehouden om de leerlingen nog wat verder na te laten denken over de lessen en mij zo van feedback en meer info te voorzien. De evaluatie van de lessen op de werkbladen levert al veel informatie op voor het onderzoek. Een interview kan hier nog meer informatie aan toevoegen en geeft mij als onderzoeker de gelegenheid nog wat meer dingen over de les te kunnen bespreken met de leerlingen.

Om een goede vergelijking te krijgen heb ik er voor gekozen om van groep A twee leerlingen te interviewen en van groep B ook twee leerlingen te interviewen. Aan het eind van de les heb ik de klassen gevraagd wie er aan het eind van de schooldag een interview over de les te geven. Uit groep A waren er twee meisjes die zich aanmelden voor een interview. Uit groep B waren dit twee jongens. Of dit veel verschil heeft opgeleverd is te zien in de uitkomsten van de interviews. Door de spanningsboog en het niveau met bijbehorende capaciteiten zijn het vier interviews geworden van ongeveer een kwartier.

Onderstaande vragen vormden de basis voor het interview: ¹⁸

1. Wat vond je van de les?
2. Hoe heb je de sfeer ervaren in de klas tijdens de les?
3. Voelde je je veilig genoeg in de klas om echt mee te doen?
4. Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten?
5. Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?
6. Wat vond je er van om kwaliteiten aan andere leerlingen te geven?
7. Wat vond je er van om kwaliteiten van andere leerlingen te krijgen?
8. Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?
9. Hoe vond je het om zo over klasgenoten na te denken?
10. Ben je tevreden met je verzamelde/gekozen kwaliteiten?
11. Hoe kijk je na deze les tegen jezelf aan?
12. Wat neem je mee van deze les?
13. Past deze les bij het vak godsdienst?

¹⁸ De vragen zijn gebaseerd op de topics, deze zijn te vinden in bijlage C.

7. Uitkomsten

Dit hoofdstuk geeft een beschrijving van de uitkomsten van de manier waarop ik data heb verzameld. Ten eerste de uitkomsten van de evaluatievragen die door de leerlingen ingevuld zijn als afsluiting van de les. Ten tweede de uitkomsten van de interviews die met vier leerlingen zijn gehouden. Dit met het doel om de deelvragen en de hoofdvraag te kunnen beantwoorden. De deelvragen zijn:

- Wanneer zijn leerlingen over het algemeen in staat tot reflectie?
- Wanneer zijn leerlingen in staat tot het ontwikkelen van empathie?
- Welke kwaliteiten zijn aan de hand van het spel te ontdekken?
- Waarom past het gebruiken van het spel bij het vak GL?

De hoofdvraag is: Hoe draagt het spelen van het spel 'Ken je kwaliteiten' bij aan het identiteitsbewustzijn van leerlingen uit het tweede leerjaar VMBO van 'Melanchthon Kralingen'?

7.1 Werkbladen

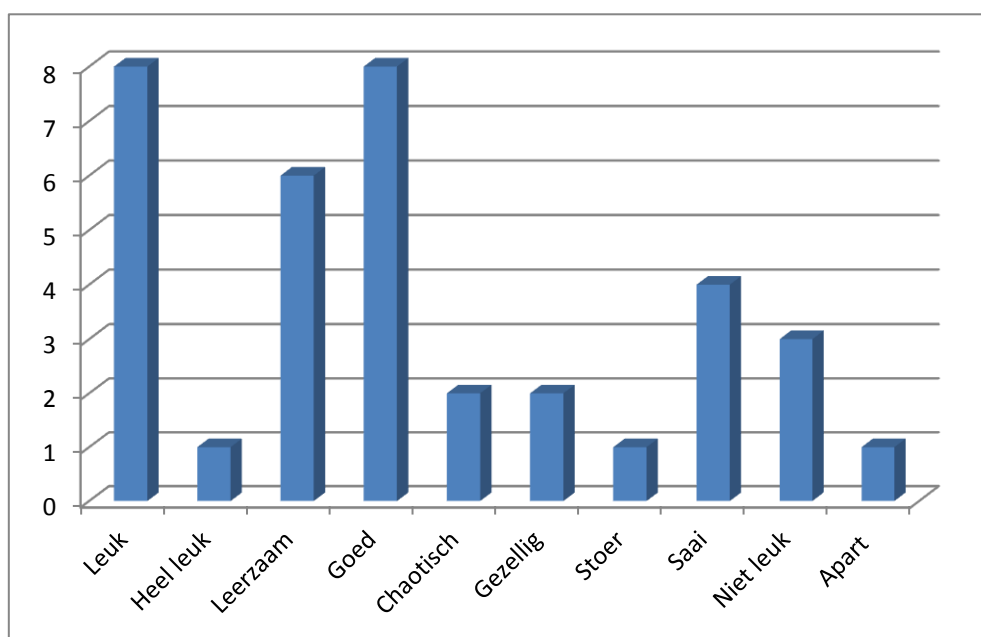
7.1.1 Groep A

Groep A is de groep die met de kwaliteiten van het spel werkt maar het spel zelf niet speelt. Groep A is de controlegroep. Hieronder volgen de resultaten die volgen uit de evaluatie die de leerlingen ingevuld hebben aan het eind van de les. Voor groep A bestaat de evaluatie uit de volgende vijf vragen:

1. Wat vond je van de les?
2. Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.
3. Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?
4. Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?
5. Wat neem je mee van deze les?

1. Wat vond je van de les?

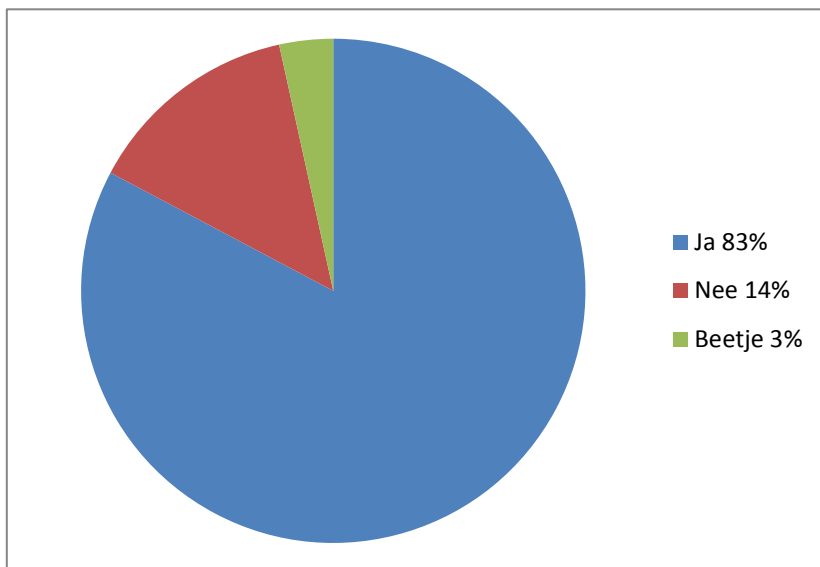
Op de balk links is het aantal leerlingen te zien wat hetzelfde antwoord heeft gegeven. Op de onderste balk zijn de antwoorden te zien die de leerlingen hebben gegeven.

(Tabel A)

2. Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.¹⁹

Op deze vraag heeft 83% van de leerlingen aangegeven dat ze al iets wisten over kwaliteiten. 3% heeft aangegeven dat ze al een beetje wisten over kwaliteiten. 14% heeft aangegeven dat ze nog niets wisten over kwaliteiten.

(Tabel B)

3. Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?²⁰

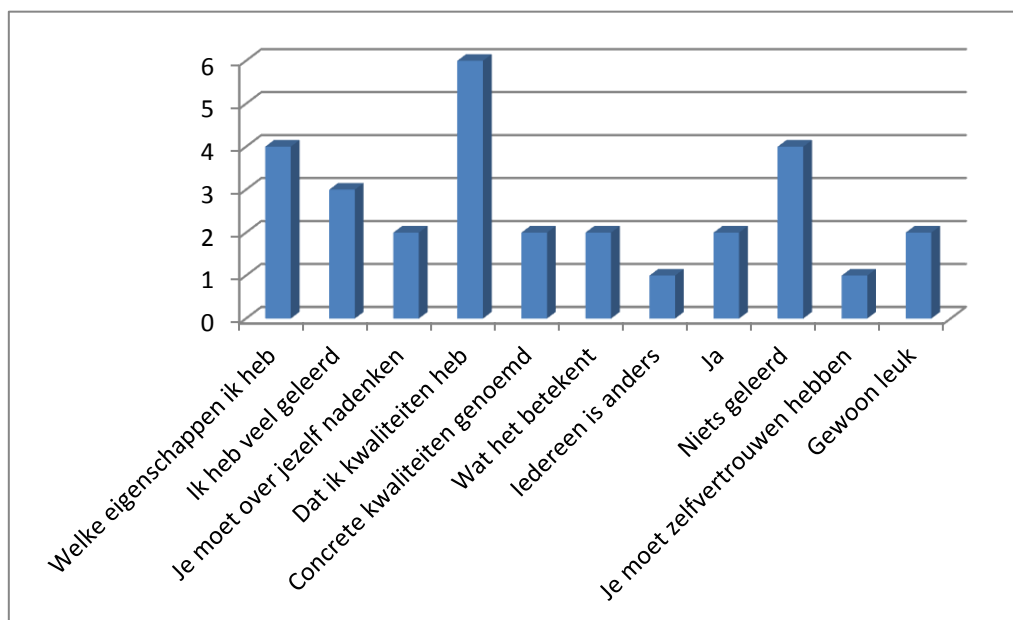
Elke leerling heeft een eigen reactie gegeven op deze vraag. Hieronder een tabel waarin alle reacties staan. Ik heb de reacties in groepjes ondergebracht. Het resultaat hiervan is hieronder te vinden. Als bundeling van de resultaten is er een grafiek. Op de linker balk van de grafiek zien we het aantal leerlingen wat hetzelfde antwoord heeft gegeven. Op de onderste balk van de grafiek zijn de categorieën van reacties zien.

Reacties	Categorie
Wat voor eigenschappen ik heb Eigenschappen van mezelf Dat het om je karakter je eigenschappen gaat	Welke eigenschappen ik heb
Ja, ik heb veel geleerd Van alles wel Dat het goed is en slecht is	Ik heb veel geleerd
Dat je over jezelf moet nadenken (2x)	Je moet over jezelf nadenken
Dat ik ook kwaliteiten heb Welke kwaliteiten ik heb Dat ik er veel heb Mijn 10 kwaliteiten Wat ik over mezelf weet Hoe je er mee moet omgaan	Dat ik kwaliteiten heb
Dat ik heel behulpzaam en aardig ben Dat ik te vertrouwen ben door er iets over op te schrijven	Concrete kwaliteiten genoemd
Wat het betekent (2x)	Wat het betekent
Dat iedereen anders is dan andere	Iedereen is anders

¹⁹ Zie bijlage B voor een volledig overzicht van de antwoorden.

²⁰ Zie bijlage B voor een volledig overzicht van de antwoorden.

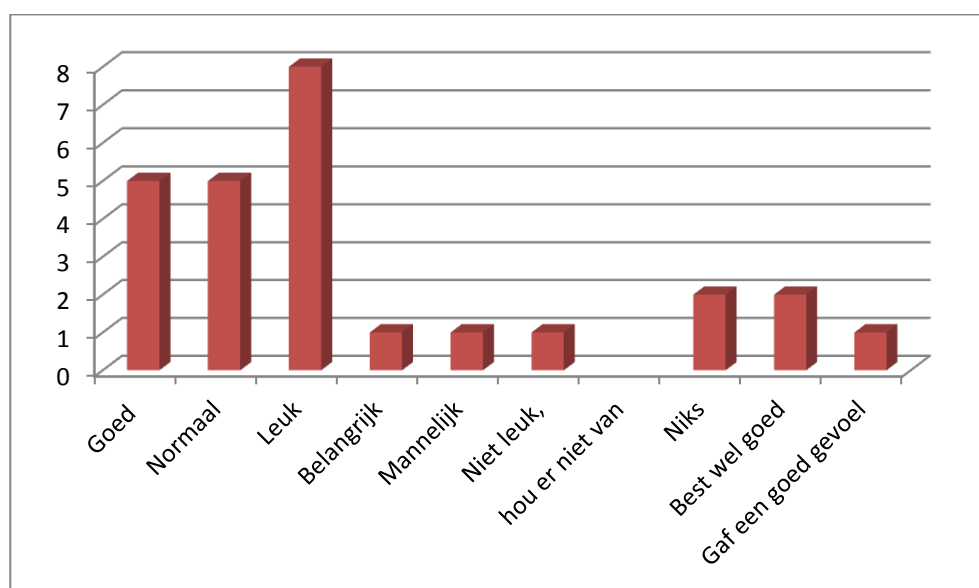
Ja (2x)	Ja
Nee, jammer genoeg geen goede uitleg Niets, want ik heb niet opgelet Nee, maar wel een paar nieuwe woorden Niks	Niets geleerd
Dat je zelfvertrouwen moet hebben	Je moet zelfvertrouwen hebben
Gewoon Leuk	Gewoon leuk

(Tabel C)

4. Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken? ²¹

Op de balk links is het aantal leerlingen te zien wat hetzelfde antwoord heeft gegeven. Op de onderste balk zijn de antwoorden te zien die de leerlingen hebben gegeven.

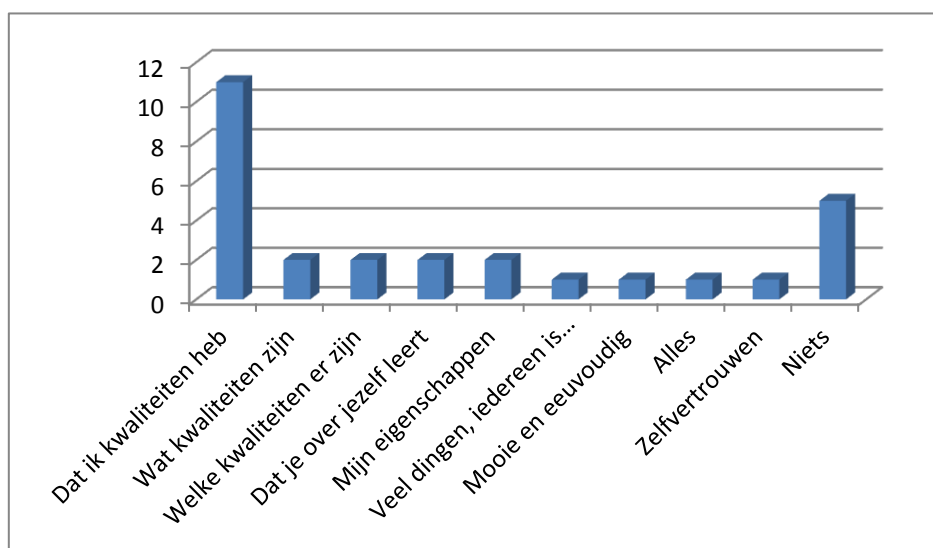
(Tabel D)

²¹ Zie bijlage B voor een volledig overzicht van de antwoorden.

5. Wat neem je mee van deze les?²²

Elke leerling heeft een eigen reactie gegeven op deze vraag. Hieronder een tabel waarin alle reacties staan. Ik heb de reacties in groepjes ondergebracht. Het resultaat hiervan is hieronder te vinden. Als bundeling van de resultaten is er een grafiek. Op de linker balk van de grafiek zien we het aantal leerlingen wat hetzelfde antwoord heeft gegeven. Op de onderste balk van de grafiek zijn de categorieën van reacties zien.

Reacties	Categorie
Kwaliteiten (2x) Veel kwaliteiten Kwaliteiten van mij Dat ik kwaliteiten heb Ik neem me kwaliteiten mee Wat mijn kwaliteiten zijn Dat er verschillende kwaliteiten zijn van mij Dat ik ook goede kwaliteiten heb Dat er verschillende kwaliteiten zijn van mij Dat ik goede en betrouwbare kwaliteiten heb	Dat ik kwaliteiten heb
Wat kwaliteiten zijn (2x)	Wat kwaliteiten zijn
Wat voor kwaliteiten er allemaal zijn Wat voor kwaliteiten er zijn	Welke kwaliteiten er zijn
Dat je over jezelf leert Dat je alles kan weten over jezelf	Dat je over jezelf leert
Al mijn eigenschappen Karakters, eigenschappen	Mijn eigenschappen
Veel dingen, iedereen is uniek	Veel dingen, iedereen is uniek
Ik neem mee mooi en eenvoudig	Mooi en eenvoudig
Alles	Alles
Zelfvertrouwen	Zelfvertrouwen
Niet zo veel Niets Eigenlijk niks, want ik wist het al van mezelf Niks Niks eigenlijk, jammer	Niets

(Tabel E)

²² Zie bijlage B voor een volledig overzicht van de antwoorden.

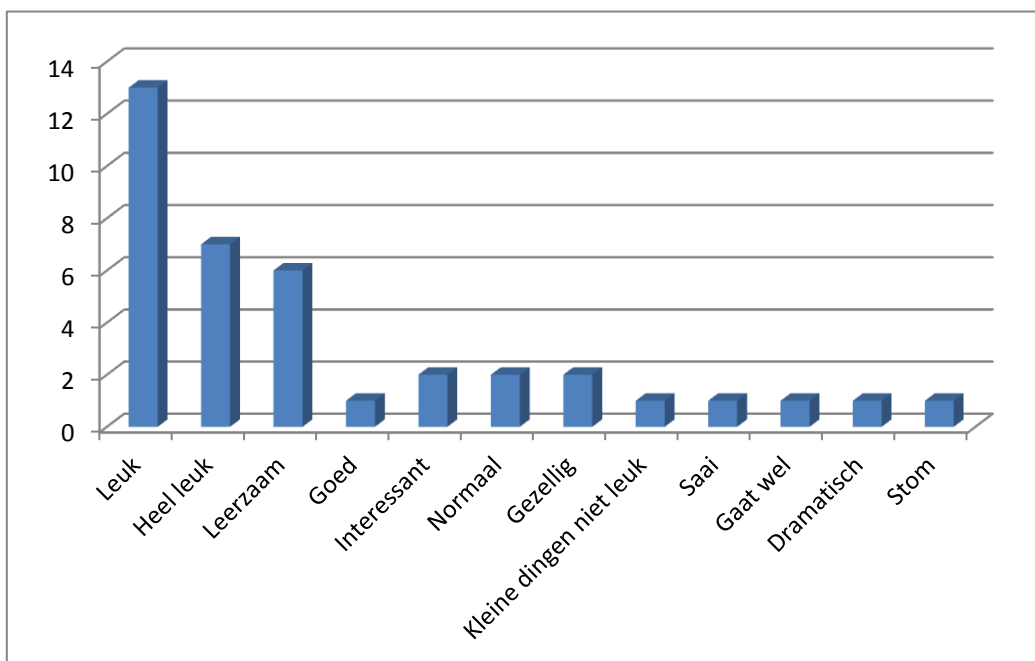
7.1.2 Groep B

Groep B is de groep die met de kwaliteiten van het spel werkt en het spel zelf ook speelt. Groep B is de doelgroep. Hieronder volgen de resultaten die volgen uit de evaluatie die de leerlingen ingevuld hebben aan het eind van de les. Groep B heeft een extra vraag die er op gericht is de leerlingen te vragen hoe ze de empathie ervaren hebben die bij het spelen van het spel hoort. Voor groep B bestaat de evaluatie uit de volgende zes vragen:

1. Wat vond je van de les?
2. Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.
3. Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?
4. Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?
5. Vond je het om iemand anders een kwaliteit te geven?
6. Wat neem je mee van deze les?

1. Wat vond je van de les?

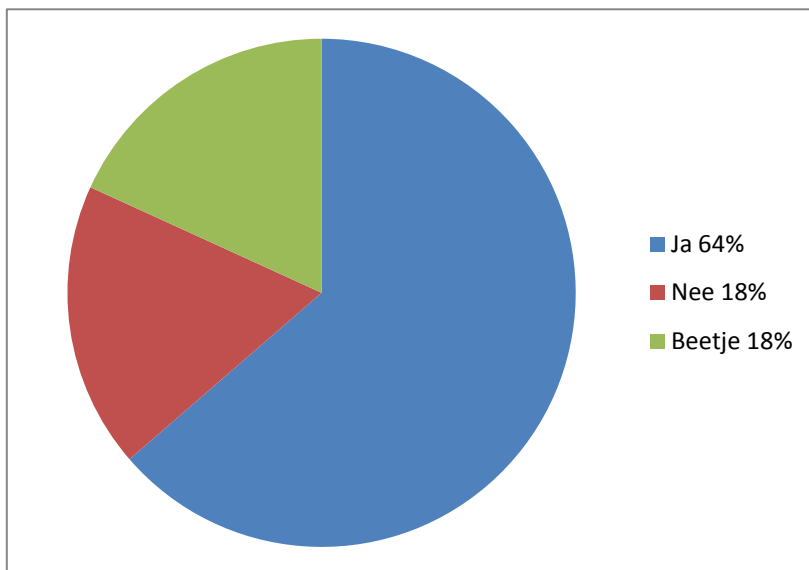
Op de balk links is het aantal leerlingen te zien wat hetzelfde antwoord heeft gegeven. Op de onderste balk zijn de antwoorden te zien die de leerlingen hebben gegeven.

(Tabel F)

2. Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.²³

Op deze vraag heeft 64% van de leerlingen aangegeven dat ze al iets wisten over kwaliteiten. 18% heeft aangegeven dat ze al een beetje wisten over kwaliteiten. 18% heeft aangegeven dat ze nog niets wisten over kwaliteiten.

(Tabel G)

3. Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?²⁴

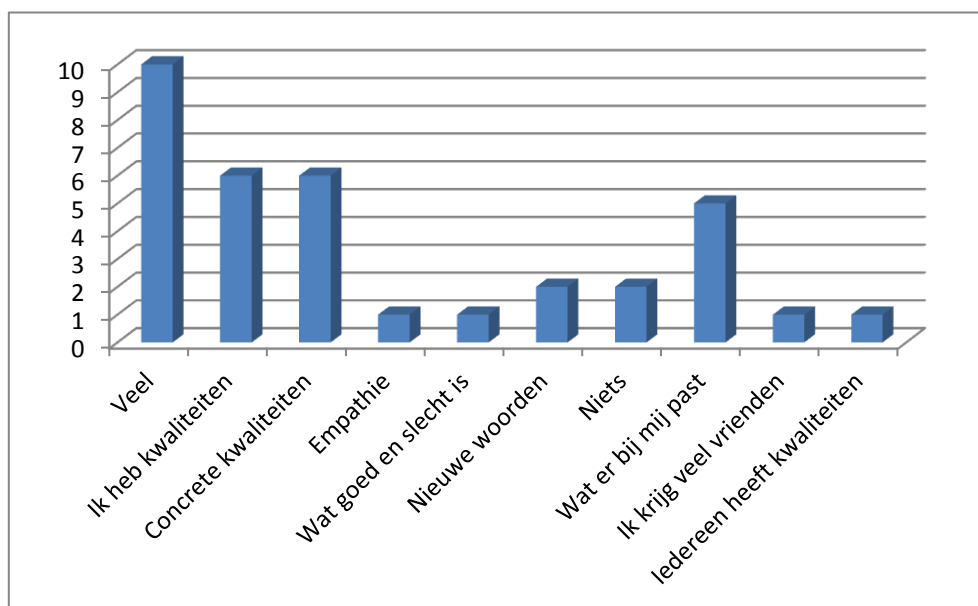
Elke leerling heeft een eigen reactie gegeven op deze vraag. Hieronder een tabel waarin alle reacties staan. Ik heb de reacties in groepjes ondergebracht. Het resultaat hiervan is hieronder te vinden. Als bundeling van de resultaten is er een grafiek. Op de linker balk van de grafiek zien we het aantal leerlingen wat hetzelfde antwoord heeft gegeven. Op de onderste balk van de grafiek zijn de categorieën van reacties zien.

Reactie	Categorie
Veel dingen over mezelf Veel (4x) Heel veel (2x) Veel heel veel Ik heb veel geleerd Ja echt heel wat	Veel
Wat voor eigenschappen ik heb (3x) Dat ik verschillende kwaliteiten heb Je kan verschillende kwaliteiten hebben Dat ik veel kwaliteiten heb	Ik heb kwaliteiten
Dat ik gul ben Dat ik ambitieus ben en gul Dat ik behulpzaam ben Dat ik zelfstandig ben Dat ik lief, behulpzaam, moedig, openhartig en slim ben	Concrete kwaliteiten
Wat mensen van mij vinden en ik van mensen vind	Empathie
Wat goed en slecht is	Wat goed en slecht is

²³ Zie bijlage B voor een volledig overzicht van de antwoorden.

²⁴ Zie bijlage B voor een volledig overzicht van de antwoorden.

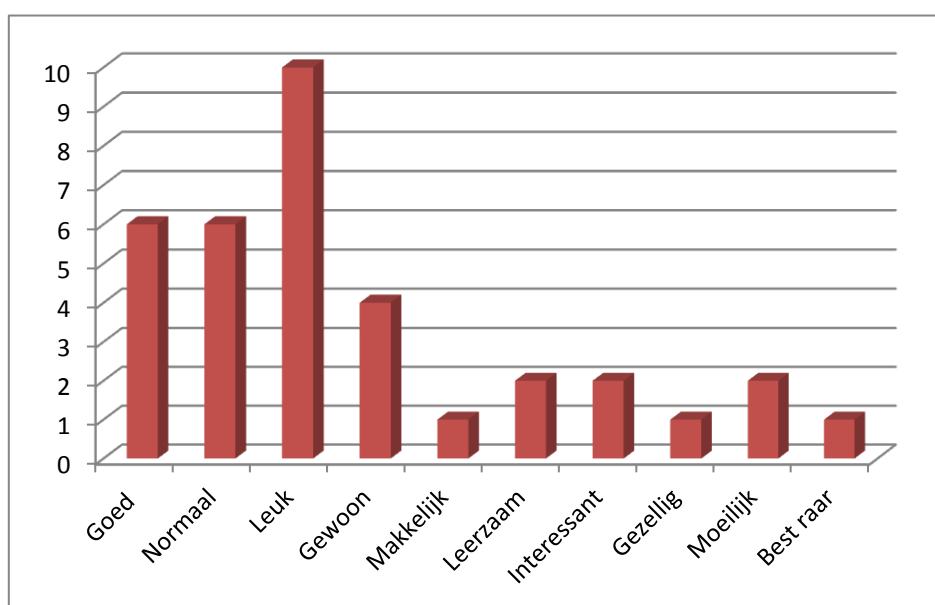
Nieuwe woorden Alles (meer de woorden)	Nieuwe woorden
Niks (2x)	Niets
Wat meer bij mij past Wat wel en niet bij mij hoort Wat voor kanten ik heb Dat ik sommige dingen beter kan Dat er kwaliteiten voor me zijn die ik nog niet wist	Wat er bij mij past
Dat je veel vrienden krijgt	Ik krijg veel vrienden
Dat iedereen kwaliteiten heeft	Iedereen heeft kwaliteiten

(Tabel H)

4. Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?²⁵

Op de balk links is het aantal leerlingen te zien wat hetzelfde antwoord heeft gegeven. Op de onderste balk zijn de antwoorden te zien die de leerlingen hebben gegeven.

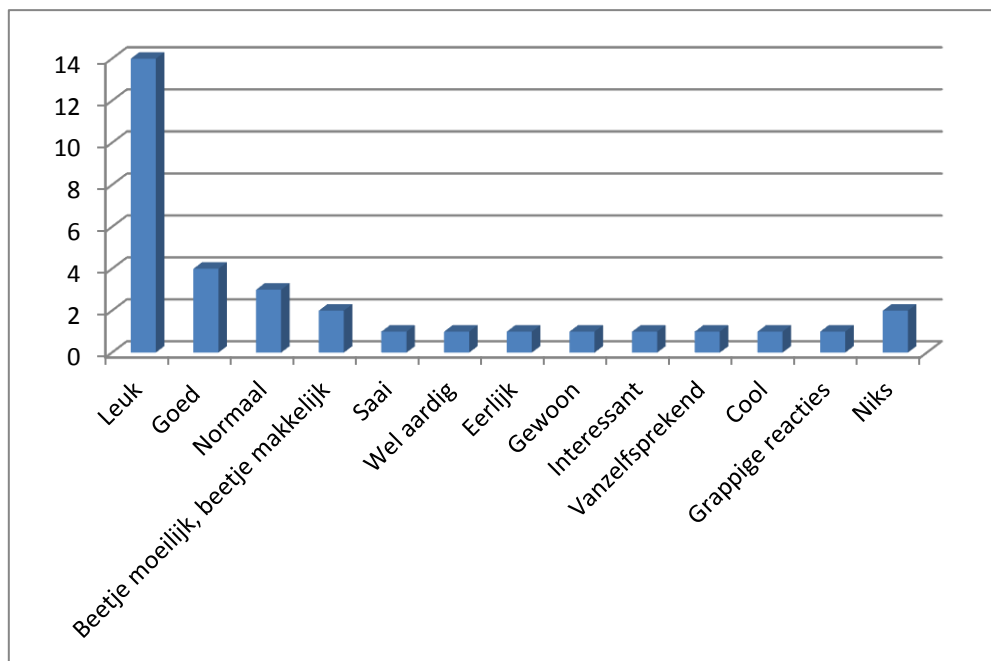

(Tabel J)

²⁵ Zie bijlage B voor een volledig overzicht van de antwoorden.

5. Hoe vond je het om iemand anders een kwaliteit te geven?²⁶

Op de balk links is het aantal leerlingen te zien wat hetzelfde antwoord heeft gegeven. Op de onderste balk zijn de antwoorden te zien die de leerlingen hebben gegeven.

(Tabel K)

6. Wat neem je mee van deze les?²⁷

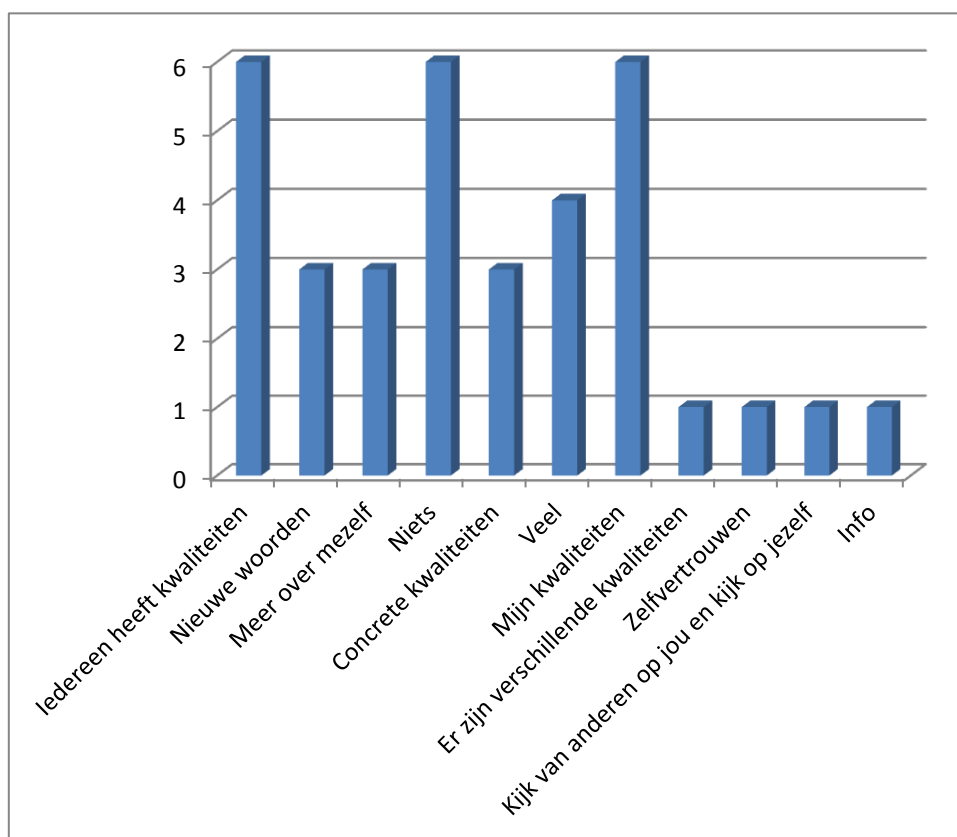
Elke leerling heeft een eigen reactie gegeven op deze vraag. Hieronder een tabel waarin alle reacties staan. Ik heb de reacties in groepjes ondergebracht. Het resultaat hiervan is hieronder te vinden. Als bundeling van de resultaten is er een grafiek. Op de linker balk van de grafiek zien we het aantal leerlingen wat hetzelfde antwoord heeft gegeven. Op de onderste balk van de grafiek zijn de categorieën van reacties zien.

Reactie	Categorie
Dat iedereen wel een goede kwaliteit heeft Iedereen heeft kwaliteiten (2x) Wat andermans en jou kwaliteiten zijn Dat ik heel ambitieus ben en iedereen heeft zijn eigen kwaliteiten	Iedereen heeft kwaliteiten
Nieuwe woorden met betekenis Nieuwe woorden geleerd met betekenis Nieuwe woorden geleerd die ik nog niet wist	Nieuwe woorden
Ik weet meer over mezelf Hoe ik echt ben Wat andermans en jou kwaliteiten zijn	Meer over mezelf
Niks (6x)	Niets
Dat je altijd eerlijk moet zijn Respect Dat ik heel ambitieus ben en iedereen heeft zijn eigen kwaliteiten	Concrete kwaliteiten
Heel veel Veel	Veel

²⁶ Zie bijlage B voor een volledig overzicht van de antwoorden.

²⁷ Zie bijlage B voor een volledig overzicht van de antwoorden.

Dat ik veel dingen heb geleerd Bijna alles	
Mijn kwaliteiten Mijn eigen kwaliteiten Wat mijn kwaliteiten zijn Wat mijn kwaliteit is Kwaliteiten Dat ik meer kwaliteiten heb	Mijn kwaliteiten
Dat er verschillende kwaliteiten zijn	Er zijn verschillende kwaliteiten
Zelfvertrouwen	Zelfvertrouwen
Hoe anderen denken/vinden van mij en ik zelf	Kijk van anderen op jou en kijk op jezelf
Info	Info

(Tabel L)

7.2 Interviews

Er is met vier leerlingen een interview gehouden. De bruikbare reacties uit deze interviews zijn aan de hand van de topiclijst²⁸ hieronder weergegeven. Respondenten A en B komen uit groep A wat de controlegroep is. Respondenten C en D komen uit groep B wat de doelgroep is.

De les (DL)

Bij alle vier de leerlingen zien we dat ze positief tegenover de les staan. Ondanks wat onrust hier en daar in de les hebben ze het allemaal als een leuke en leerzame les ervaren. Dit wordt duidelijk uit het feit dat ze allemaal aangeven echt iets geleerd te hebben tijdens de les.

Het ging goed (A100).

Ja wel leerzaam (A101).

Ik vond het een leuke les (B200).

Leuke les, veel geleerd, veel meegekregen (C300).

Ik vond het ook heel leuk en we waren best een beetje ook wel creatief bezig (D400).

Sfeer (SF)

Bij de twee geïnterviewden uit groep A werd de sfeer in de klas als enigszins onrustig en rumoerig ervaren. Bij de twee geïnterviewden uit groep B werd de sfeer in de klas en in de groepjes als goed ervaren.

Het was te rumoerig (A100).

Was wat onrustig wat het concentreren wel wat lastiger maakte (B200).

Ja, leuke sfeer. Dat was wel leuk ja. Als je niet durft dan werkt het niet zo goed (C301).

Heel goed, iedereen deed mee, dat zag je ook (D401).

Reflectie (RE)

Op de vraag hoe de leerlingen het vonden om op deze manier over zichzelf na te denken, zijn de antwoorden over het algemeen positief. Ze laten zien dat ze het best makkelijk vinden om naar zichzelf te kijken. Er zijn echter ook geluiden van leerlingen die aangeven dat het wat lastiger was om zo over zichzelf na te denken. Zowel leerlingen uit groep A als uit groep B gegeven aan dat kaartjes geven als makkelijker werd ervaren als kaartjes ontvangen.

Het is op zich best wel goed, want je komt er achter hoe je bent. Ik vond het best wel leuk, ook wel leuk, grappig (A108).

Ik vond het wel leuk, goed om er wat meer achter te komen wie je bent (B205).

Eerst moeilijk, dan weer lastig, ligt er aan welke kaarten je kreeg.

Ehmmmm.... Ja, ging wel normaal (C303).

De ene keer ging het moeilijk. Als het voor iemand anders was, bij mij ten minste was het best wel makkelijk voor mij, maar bij mezelf moest ik echt goed uitkiezen. Van o past dit wel bij mij of past dit bij hem (D403).

Nee, ik vind het niet echt moeilijk (A111).

²⁸ DL = de les. SF = sfeer. RE = reflectie. EM = empathie. ZB = zelfbeeld. IB = identiteitsbewustzijn. WBI = 'Wie ben ik'. KW = kwaliteiten. GK = godsdienst en kwaliteiten. Zie bijlage C voor de topiclijst en de gelabelde interviews.

Ja, best lastig. Omdat ik nog even goed moet nadenken of ik dat echt ben of niet (B208).

Dan kreeg ik kaartjes waar ik niet zo veel over dacht, over na ging denken. En nu kloppen ze toch wel aardig (C306).

Ja, ik vond dat het wel bij me paste, bijvoorbeeld Faissal en Almar, ze gaven allebei de goede kaartjes (D406).

Empathie (EM)

De leerlingen geven alle vier aan dat ze er veel plezier in hebben om anderen te helpen hun kwaliteiten te ontdekken. Of het nu met of zonder kaartjes gebeurde, in beide gevallen hebben ze elkaar geholpen met zeer positieve resultaten.

Ik vond eh, als mensen zagen wat jij zeg maar in je hebt van bijvoorbeeld als mensen zien dat jij creatief bent dat ze dat geven maar en zo leer je ook van dat je ook zeg maar dat als jij niet wist dat jij creatief was maar de mensen om je heen zien het wel, dat ze jou dat dan geven. Soms raak je ook dan verbaasd van ben ik dit echt en soms denk je van ja, dit herken ik van mezelf (C304).

Leuk, dan kan je hem helpen (C305).

Ook heel leuk want dan zie je ook hoe diegene reageert om te kijken of het wel goed is of niet (D405).

Dan kreeg ik kaartjes waar ik niet zo veel over dacht, over na ging denken. En nu kloppen ze toch wel aardig (C306).

Ja, ik vond dat het wel bij me paste, bijvoorbeeld Faissal en Almar, ze gaven allebei de goede kaartjes (D406).

Ja, je krijgt gewoon meer zelfvertrouwen (A115).

Als je er niet zeker van was dan zegt zij van ja jij kan het eigenlijk wel (B212).

Zelfbeeld (ZB)

De fragmenten uit de interviews die iets zeggen over het zelfbeeld wat de leerlingen hebben, zijn niet heel veel aanwezig. Er zijn er wel een aantal te vinden waarin de leerlingen aangeven meer zelfvertrouwen te hebben gekregen en zekerder van zichzelf geworden te zijn.

Ja, dat stond er niet bij, maar ik dacht er wel meteen aan, ik ben niet druk, maar als ik met vrienden ben in de klas en je gaat automatisch meedoen zeg maar (A105).

Ja, je krijgt gewoon meer zelfvertrouwen (A115).

Als je er niet zeker van was dan zegt zij van ja jij kan het eigenlijk wel (B212).

Identiteitsbewustzijn (IB)

De fragmenten waarin de leerlingen aangeven bewust te zijn geworden van hun identiteit, zijn voldoende aanwezig in de interviews. Al deze fragmenten laten zien dat de leerlingen meer identiteitsbewustzijn hebben gekregen. Ze zijn bewust geworden van kwaliteiten die ze hebben en van wie ze zijn.

Ja, ik ben er achter gekomen hoe ik ben zelf, zeg maar. Dat ik behulpzaam ben en zeg maar, de kwaliteiten (A102).

Ja, ik weet wel dingen die ik niet ben. Ook dingen die ik wel ben (B202).

Dat ik creatief ben (A104).

Dat ik sociaal ben (B204).

Ja, ik heb er echt wel veel van geleerd, maar alleen ik wist ook een paar dingen niet van dat dat bij mij paste van je kan heel erg royaal zijn, soms ook weer niet, zeg maar zulke dingen. Maar ik vond het wel leuk, elkaar kaartjes uitdelen en elkaar ook geven en krijgen. Het was een leuke les (C302).
Ik kreeg sommige dingen die ik nog nooit in mijn gedachten had en vlak daarna toen besepte ik pas dat het echt waar is (D402).
Dat ik sociaal ben (A107).
Het is op zich best wel goed, want je komt er achter hoe je bent. Ik vond het best wel leuk, ook wel leuk, grappig (A108).
Ik vond het wel leuk, goed om er wat meer achter te komen wie je bent (B205).
Eerst moeilijk, dan weer lastig, ligt er aan welke kaarten je kreeg. Ehmnnnnnn....
Ja, ging wel normaal (C303).
De ene keer ging het moeilijk. Als het voor iemand anders was, bij mij ten minste was het best wel makkelijk voor mij, maar bij mezelf moest ik echt goed uitkiezen. Van o past dit wel bij mij of past dit bij hem (D403).
Ja, je krijgt gewoon meer zelfvertrouwen (A115).
Als je er niet zeker van was, dan zegt zij van ja, jij kan het eigenlijk wel (B212).

‘Wie ben ik?’ (WBI)

Bij de interviews zijn meerdere fragmenten te vinden waarin de leerlingen aangeven iets geleerd te hebben over wie ze zelf zijn. Alle fragmenten laten zien dat ze na de les beter weten wie ze zijn.

Ja, ik ben er achter gekomen hoe ik ben zelf, zeg maar. Dat ik behulpzaam ben en zeg maar, de kwaliteiten (A102).
Ja, ik weet wel dingen die ik niet ben. Ook dingen die ik wel ben (B202).
Dat ik creatief ben (A104).
Dat ik sociaal ben (B204).
Ja, ik heb er echt wel veel van geleerd maar alleen ik wist ook een paar dingen niet van dat dat bij mij paste van je kan heel erg royaal zijn, soms ook weer niet, zeg maar zulke dingen. Maar ik vond het wel leuk, elkaar kaartjes uitdelen en elkaar ook geven en krijgen. Het was een leuke les (C302).
Ik kreeg sommige dingen die ik nog nooit in mijn gedachten had en vlak daarna toen besepte ik pas dat het echt waar is (D402).
Dat ik sociaal ben (A107).
Het is op zich best wel goed, want je komt er achter hoe je bent. Ik vond het best wel leuk, ook wel leuk, grappig (A108).
Ik vond het wel leuk, goed om er wat meer achter te komen wie je bent (B205).
Eerst moeilijk, dan weer lastig, ligt er aan welke kaarten je kreeg. Ehmnnnnnn....
Ja, ging wel normaal (C303).
De ene keer ging het moeilijk. Als het voor iemand anders was, bij mij ten minste was het best wel makkelijk voor mij, maar bij mezelf moest ik echt goed uitkiezen. Van, o, past dit wel bij mij of past dit bij hem (D403).

Kwaliteiten (KW)

Er zijn meerdere fragmenten te vinden waarin leerlingen aangeven specifieke kwaliteiten te hebben leren kennen. Er worden diverse voorbeelden van kwaliteiten genoemd die ontdekt zijn.

Ja, ik ben er achter gekomen hoe ik ben zelf, zeg maar. Dat ik behulpzaam ben en zeg maar, de kwaliteiten (A102).

Eigen kwaliteiten enzo? Ja, zelf wist ik wel dat ik behulpzaam was enzo, want ik help vriendinnen en familie graag als ze in problemen zitten. Niet alleen maar problemen, maar ook gewoon als ik ze moet helpen met iets ofzo. Dan help ik ze graag (A103).

Dat ik lief ben en ook behulpzaam en creatief enzo (B203).

Dat ik creatief ben (A104).

Dat ik sociaal ben (B204).

Ja, ik heb er echt wel veel van geleerd maar alleen ik wist ook een paar dingen niet van dat dat bij mij paste van je kan heel erg royaal zijn, soms ook weer niet, zeg maar zulke dingen. Maar ik vond het wel leuk, elkaar kaartjes uitdelen en elkaar ook geven en krijgen. Het was een leuke les (C302).

Ik kreeg sommige dingen die ik nog nooit in mijn gedachten had en vlak daarna toen besepte ik pas dat het echt waar is (D402).

Dat ik sociaal ben (A107).

Godsdienst en kwaliteiten (GK)

Door de hoeveelheid fragmenten is te zien dat de leerlingen positief aankijken tegen de koppeling van het onderwerp kwaliteiten met het vak godsdienst. Alle fragmenten laten zien dat de leerlingen vinden dat het onderwerp kwaliteiten bij het vak godsdienst past.

Ja zeker. Godsdienst is een apart vak, ook leuk. Je leert veel meer over mensen geloven enzo, daar hou ik wel van (A110).

Ja, ik vind van wel. Godsdienst past niet alleen maar bij geloven enne het gaat ook meer gewoon over hoe ben je... hoe zijn de anderen en over discriminatie enne... godsdienst heeft eigenlijk, ja, het gaat om heel veel. Het is eigenlijk ook gewoon hoe je bent. Wie ben je, wat is je karakter enzo (A117).

Omdat het godsdienst zijn mensen van wat je bent en wat je doet enzo. Het gaat niet alleen om wat je gelooft, het gaat ook over mensen (B214).

8. Conclusie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk zal er aan de hand van de verzamelde data gekeken worden of er een antwoord gevonden kan worden op de hoofdvraag en de deelvragen. Ten eerste zullen de deelvragen en de hoofdvraag aan de hand van de verzamelde data beantwoord worden. Hierna wordt er aan de hand van de conclusies een aantal aanbevelingen gedaan die uit dit onderzoek kunnen volgen.

De hoofdvraag:

Hoe draagt het spelen van het spel 'Ken je kwaliteiten' bij aan het identiteitsbewustzijn van leerlingen uit het tweede leerjaar VMBO van 'Melanchthon Kralingen'?

De deelvragen:

1. Wanneer zijn leerlingen in staat tot reflectie?
 - 1a. Zijn leerlingen uit het tweede leerjaar van 'Melanchthon Kralingen' in staat tot reflectie?
2. Wanneer zijn leerlingen in staat tot het ontwikkelen van empathie?
 - 2a. Zijn leerlingen uit het tweede leerjaar van 'Melanchthon Kralingen' in staat tot het ontwikkelen van empathie?
3. Welke kwaliteiten zijn aan de hand van het spel te ontdekken?
4. Waarom past het gebruiken van het spel bij het vak GL?

8.1 Conclusies

Bij het opstellen van de conclusies worden eerst de deelvragen beantwoord en daarna de hoofdvraag. Dit omdat de deelvragen bijdragen aan het beantwoorden van de hoofdvraag.

8.1.1 Wanneer zijn leerlingen in staat tot reflectie?

Zijn leerlingen uit het tweede leerjaar van 'Melanchthon Kralingen' in staat tot reflectie?

Voor het beantwoorden van deze vraag hebben we twee bronnen van gegevens die ons helpen. Dit zijn de onderzochte literatuur en de onderzoeksgegevens.

Ten eerste de literatuur. Vanuit de literatuur hebben we gezien dat reflecteren gaat over in de spiegel kijken naar een stukje van zichzelf. Hierin kijkt iemand naar wensen, gedachten en gevoelens. Hieruit kan hij nieuwe inzichten, normen en waarden halen die de eigen identiteit verder vormgeven. Hiernaast geven alle onderzochte schrijvers aan dat de adolescentie de fase is waarin het vermogen om te reflecteren zich begint te ontwikkelen. Naarmate adolescenten ouder worden zijn ze dus ook steeds beter in staat om te reflecteren.²⁹ Leerlingen uit het tweede leerjaar van Melanchthon Kralingen zijn over het algemeen rond veertien jaar oud. Kijkend naar de literatuur zien we dan dat ze bijna midden in de adolescentie zitten, wat betekent dat de vaardigheid om te reflecteren al behoorlijk aan het ontwikkelen is. Hiermee kunnen we deelvraag één goed beantwoorden:

Leerlingen ontwikkelen de vaardigheid om te reflecteren vanaf het moment dat ze bij Melanchthon Kralingen starten, want dan zijn ze meestal twaalf jaar oud, wat het begin is van de adolescentie. Dit betekent dus ook dat leerlingen uit het tweede leerjaar de vaardigheid om te reflecteren verder hebben ontwikkeld en over het algemeen al behoorlijk goed in staat zijn om te reflecteren.

²⁹ Zie hoofdstuk 4.1 kopje: *reflecteren in de context van dit onderzoek*.

Ten tweede de onderzoeksgegevens. Hiervoor gaan we kijken naar de tabellen die gemaakt zijn aan de hand van de evaluaties. Daarnaast kijken we naar de uitkomsten van de interviews.

Tabellen D en J tonen de resultaten van de antwoorden op de vraag: 'Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?' Als we naar beide tabellen kijken zien we dat er over het algemeen positief gereageerd is op de vraag. Bij beide tabellen zijn er maar drie antwoorden die aangeven het niet leuk, saai of moeilijk te vinden. Dit laat zien dat leerlingen het over het algemeen als positief en niet moeilijk ervaren om te reflecteren op zichzelf. Ook de resultaten uit de interviews ondersteunen deze conclusie. Hierin is ook wel te zien dat twee respondenten het wel wat lastiger vonden om op zichzelf te reflecteren. Opvallend hierbij is dat het twee jongens waren. Dit geeft misschien een verschil aan tussen jongen en meisjes, maar dat is onderwerp voor een ander onderzoek.

Al met al kunnen we dus concluderen dat leerlingen de vaardigheid om te reflecteren beginnen te ontwikkelen als ze op het Voortgezet Onderwijs starten. Dit betekent dat leerlingen uit het tweede leerjaar die vaardigheid al redelijk hebben ontwikkeld en er ook steeds beter in worden. De conclusie is dus dat leerlingen van het tweede leerjaar van Melanchthon Kralingen in staat zijn om te reflecteren.³⁰

8.1.2 Wanneer zijn leerlingen in staat tot het ontwikkelen van empathie?

Zijn leerlingen uit het tweede leerjaar van 'Melanchthon Kralingen' in staat tot het ontwikkelen van empathie?

Voor het beantwoorden van deze vraag hebben we twee bronnen van gegevens die ons helpen. Dit zijn de onderzochte literatuur en de onderzoeksgegevens.

Ten eerste de literatuur. Vanuit de literatuur zien we ten eerste dat het er bij empathie om gaat dat de adolescent in staat is zich het standpunten eigen te kunnen maken van waaruit de ander waarneemt, denkt en voelt. Dit werkt twee kanten op. Adolescenten worden zich steeds bewuster van hoe anderen tegen hen aankijken. Daarnaast zijn ze steeds beter in staat de standpunten van anderen te snappen. Hierdoor kunnen ze zich afvragen hoe zij tegenover deze standpunten staan en of dat invloed heeft op hun eigen standpunten.

Ten tweede zien we dat adolescenten steeds beter in staat zijn tot empathie. Hun belevingswereld richt zich steeds meer naar buiten. Ze krijgen steeds meer oog voor de gedachten en gevoelens van andere adolescenten. Deze ontwikkeling is zeer belangrijk voor de identiteitsvorming en het identiteitsbewustzijn van de adolescent. Door naar andere adolescenten te kijken en zich in de ander in te leven ontwikkelen ze een steeds stabiel zelfbeeld en identiteit.³¹ Hieruit kunnen we concluderen dat leerlingen uit het tweede leerjaar van Melanchthon Kralingen de vaardigheid tot empathie steeds beter beginnen te ontwikkelen. Hun medeleerlingen beginnen steeds meer deel uit te maken van hun blikveld. Hierdoor leren ze zich steeds beter de standpunten van de ander eigen te maken.

Ten tweede de onderzoeksgegevens. Hiervoor gaan we kijken naar de tabellen die gemaakt zijn aan de hand van de evaluaties. Daarnaast kijken we naar de uitkomsten van de interviews.

Tabel K laat de resultaten zien van de antwoorden op de vraag: 'Hoe vond je het om iemand anders een kwaliteit te geven?' Als we naar de tabel kijken zien we dat de

³⁰ Zie hoofdstuk 4.1 kopje: *reflecteren in de context van dit onderzoek*.

³¹ Zie hoofdstuk 4.2 kopje: *empathie in de context van dit onderzoek*.

meeste antwoorden een positief reactie geven op de vraag. Er zijn maar een paar antwoorden die negatief zijn. Dit laat zien dat leerlingen in staat zijn om zich in hun medeleerlingen te verplaatsen als ze na moeten denken of een kaartje bij iemand past. Ook de fragmenten uit de interviews laten zien dat leerlingen het leuk vinden om een kaartje aan een ander te geven en daarbij blij zijn als die ander er ook echt iets aan heeft.

Al met al kunnen we dus concluderen dat leerlingen de vaardigheid van empathie als adolescent steeds beter ontwikkelen vanaf het moment dat ze op het Voortgezet Onderwijs starten. Dit betekent dat leerlingen uit het tweede leerjaar die vaardigheid al goed hebben ontwikkeld en er ook steeds beter in worden. De conclusie is dus dat leerlingen van het tweede leerjaar van Melanchthon Kralingen in staat zijn tot empathie. Dit komt overeen met wat we in de literatuur gezien hebben.³²

8.1.3 Welke kwaliteiten zijn aan de hand van het spel te ontdekken?

Voor het beantwoorden van deze deelvraag kunnen we heel goed gebruik maken van het materiaal van het spel. Hier zit een kaart bij waar alle kwaliteiten op staan genoemd. Deze kaart is ook onderdeel geweest van het lesformulier. De kaart is hieronder afgebeeld en is dus gelijk antwoord op deze deelvraag.

³² Zie hoofdstuk 4.2 kopje: *empathie in de context van dit onderzoek*.

8.1.4 Waarom past het gebruiken van het spel bij het vak GL?

Voor het beantwoorden van deze vraag hebben we twee bronnen van gegevens die ons helpen. Dit zijn de onderzochte literatuur en de interviews.

In de eerste plaats de literatuur. Bij de literatuurstudie zijn we in vijf punten koppelingen tegen gekomen tussen de kwaliteiten van het spel en het vak GL.³³

1. Ten eerste kwamen we de 'Wie ben ik'-vraag tegen. We zagen dat deze vraag één van de zes levensvragen is die bij veel lesmethoden voor het vak GL als uitgangspunt voor de methode gebruikt wordt. Daarnaast zagen we dat de 'Wie ben ik'-vraag een hele brede vraag is die een mens naar zichzelf laat kijken. Een mens gaat op zoek naar wie hij echt is. Ook zagen we bij De Schepper de 'Wie ben ik'-vraag. In de context van de levensbeschouwelijke ontwikkeling die hij behandelt in zijn boek, is het 'ik' één van de domeinen van levensbeschouwing. De 'ik' ontwikkelt gaandeweg een eigen levensbeschouwing. Binnen het zoeken naar 'ik' en het antwoord vinden op de 'wie ben ik'-vraag, horen ook de kwaliteiten thuis die een mens heeft. Het leren kennen van kwaliteiten is dus ook een onderdeel van de zoektocht naar het antwoord op de 'Wie ben ik'-vraag.
2. Ten tweede vonden we in de brochure leerling-competenties GL bij de eerste competentie dat een leerling competent is in zelfreflectie en ontwikkeling. Dit houdt volgens de brochure in dat de leerling levensvragen herkent, deze verkent en er betekenis aan geeft voor het ontwikkelen van een eigen levensbeschouwing in relatie tot anderen. Hierdoor zagen we dat de levensvragen ook opgenomen waren in de leerling-competenties voor het vak GL. Beseffende dat het ontdekken van kwaliteiten onderdeel is van de identiteit van een mens, kunnen we ook aan de hand van de brochure zeggen dat het ontdekken van kwaliteiten ook hoort bij de religieuze identiteit van een mens.
3. Ten derde kwamen we de rol tegen die religie speelt in het leven van een mens. Religie kan een centrale of minder centrale plaats innemen in het leven en dus binnen de identiteit van de mens. We kunnen er niet om heen dat ieder mens op zijn eigen manier iets doet met religie/spiritualiteit. Binnen deze meer of minder belangrijke rol van religie in het leven van een mens vraagt iedere mens zich af waar hij vandaan komt, wie hij is en waar hij naar toe gaat. Hierbinnen komt ieder mens vervolgens ook zijn kwaliteiten tegen. Hoe die kwaliteiten zijn religieuze identiteit bepalen en waar die kwaliteiten vandaan komen?
4. Ten vierde zagen we bij Korthagen dat kwaliteiten in beginsel in de mens aanwezig zijn. Hierbij maakten we een vergelijking met het christendom. Aan de hand van Bijbelteksten uit Genesis 1 en Psalm 139 zagen we dat de mens door God geschapen is naar het evenbeeld van God. Hierin zagen we dat God de mens schiep met een bepaalde identiteit. Dit zou men zonder al te veel moeite de religieuze identiteit van een mens kunnen noemen. Als kwaliteiten onderdeel zijn van de identiteit van een mens zijn ze in dit verband in beginsel in de mens aanwezig. Dan is het dus God die die kwaliteiten in beginsel in een mens legt.
5. Ten vijfde keken we naar de piramide van Maslow.³⁴ De bovenste punt van zijn piramide is de zelfverwerkelijking. In deze fase gaat het er om dat een mens zich wil ontwikkelen tot een uniek mens met een unieke persoonlijkheid. Deze unieke persoonlijkheid heeft mogelijkheden gekregen die hij kan gebruiken. In dit proces van zelfverwerkelijking heeft een mens ervaringen, door Maslow piekervaringen genoemd, die er voor zorgen dat de mens zichzelf leert kennen en zo gelukkig is.

³³ Zie hoofdstuk 4.5: Horen kwaliteiten bij godsdienst?

³⁴ http://www.humanistischecanon.nl/humanistische_psychologie/maslow. Geraadpleegd op 30-05-2013

De zelfverwerkelijking van een mens gaat dus over de unieke identiteit van iemand. We hebben al gezien dat het kennen van eigen kwaliteiten een onderdeel is van de identiteit van iemand. Maslow heeft in zijn ideeën over piekervaring aangegeven dat ze betrekking kunnen hebben op een relatie met het transcendente. Godsdienst is hét vak waar het gaat over de relatie die een mens heeft met het transcendente. Daarom zien we ook hier een verband tussen de persoonlijke kwaliteiten van een mens en het vak GL.

In de tweede plaats de interviews. In de interviews geven de leerlingen aan dat het vak godsdienst niet alleen over geloven gaat. Geloven gaat over mensen en over wie hij is als gelovige. Ze zien kwaliteiten als een onderwerp wat hier goed bij past omdat het ook gaat over hoe en wie een mens is. Voor hen is kwaliteiten dus een logisch onderwerp om bij het vak godsdienst te behandelen. De interviews laten ook zien dat het ontdekken van de persoonlijke kwaliteiten niet kan zonder naar zichzelf te kijken en naar de ander te kijken. Reflectie en empathie dus.

Uit de literatuur en de interviews kunnen we dus concluderen dat het onderwerp kwaliteiten bij het vak GL hoort. We zagen aan de hand van vijf punten de koppeling tussen kwaliteiten en de religieuze identiteit van een mens. Ook in de interviews gaven de leerlingen aan dat ze het onderwerp kwaliteiten heel goed bij het vak GL vinden passen.

8.1.5 Hoe draagt het spelen van het spel ‘Ken je kwaliteiten’ bij aan het identiteitsbewustzijn van leerlingen uit het tweede leerjaar VMBO van ‘Melanchthon Kralingen’?

Voor het beantwoorden van de hoofdvraag wordt gebruik gemaakt van de gegevens uit de literatuurstudie, de onderzoeksresultaten en de conclusies die we hebben gevonden bij het beantwoorden van de deelvragen.

Deelvraag één en twee zijn bedoeld om er achter te komen of de leerlingen in staat zijn tot reflecteren en tot empathie. Uit het onderzoek blijkt dat reflecteren en empathie basisvoorwaarden zijn om inzicht te krijgen in persoonlijke kwaliteiten. De conclusies tonen aan dat leerlingen inderdaad beschikken over het vermogen om te reflecteren en het tonen van empathie.

Bij de literatuurstudie naar het identiteitsbewustzijn zijn er een aantal begrippen verkend die hiermee sterk te maken hebben. Uit deze studie kan aangetoond worden dat de adolescentie de levensfase is waarin er heel veel gebeurt met de identiteit. Adolescenten gaan op zoek naar een eigen identiteit en proberen daarmee een antwoord te vinden op de ‘Wie ben ik’-vraag. Ondanks het feit dat adolescenten door allerlei verplichtingen die ze hebben, veel minder vrijheid hebben om te ontdekken wie ze zijn in de vorm van een moratorium, is er voor hen voldoende ruimte voor deze zoektocht. In deze zoektocht ontwikkelen adolescenten een stabiel zelfbeeld wat hen helpt om een goede toekomst op te bouwen. Hierin zien we dat adolescenten in dit proces steeds bewuster worden van hun identiteit. Dit is heel belangrijk omdat de adolescentie de fase is waarin de identiteit gevormd wordt die een mens de rest van zijn leven met zich meedraagt. Hiermee is niet gezegd dat die identiteit nooit meer verandert. Dit zal zeker gebeuren naar aanleiding van allerlei gebeurtenissen. Echter geeft een stabiele identiteit die ontwikkeld is in de adolescentie een stevige en stabiele basis voor de toekomst.

Als we de literatuur, de evaluaties en de interviews in het onderzoek bekijken, blijkt dat er een positief antwoord gegeven kan worden op de hoofdvraag. Ongeveer vijftien procent van de onderzochte leerlingen geeft aan dat ze door de les en het spelen van het kwaliteitspel echt iets geleerd hebben. Dit laat zien dat het spel in positief opzicht bijdraagt aan het identiteitsbewustzijn van de leerlingen uit het tweede leerjaar van Melanchthon Kralingen.

Hierbij wil ik nog wel noemen dat het onderzoek met de doelgroep en de controlegroep zo opgezet is om te kijken of er verschillen zouden ontstaan tussen de groep die het spel wel speelt en de groep die het spel niet speelt. Uitgangspunt hierbij was om te kijken of de toevoeging van empathie de resultaten zou beïnvloeden. Het onderzoek heeft echter geen uitkomsten gegeven die kunnen zeggen dat er een verschil is tussen het wel en niet spelen van het spel. Blijkbaar heeft het bezig zijn met iets compleet nieuws als het thema kwaliteiten al genoeg effect op het identiteitsbewustzijn van de leerlingen.

Als antwoord op de hoofdvraag kunnen we dus concluderen dat het gebruik van het spel 'Ken je kwaliteiten', in beide toegepaste vormen, bij de meeste leerlingen uit leerjaar twee van Melanchthon Kralingen positief heeft bijgedragen aan hun identiteitsbewustzijn. Hieraan kunnen we aan de hand van het onderzoek toevoegen dat het spelen van het spel een extra dimensie geeft.

8.2 Aanbevelingen

In de interviews is naar voren gekomen dat de geïnterviewde jongens aangaven wat meer moeite hebben met reflecteren. De meisjes hebben geen probleem om te reflecteren. Een interessant vervolgonderzoek zou zijn om te kijken of er verschil is in de reflectievaardigheid tussen mannen en vrouwen in het algemeen en bij deze leeftijdsgroep in het bijzonder.

Door de opzet van het spel, waarin leerlingen elkaar kaartjes kunnen geven om zo elkaars kwaliteiten te benoemen wordt het empathisch vermogen gestimuleerd. Het kan daarnaast zeker bijdragen aan een positieve sfeer in de klas. Bovendien kan deze spelvorm er voor zorgen dat leerlingen kwaliteiten leren kennen waarvan ze zich nog niet bewust zijn dat ze die hebben.

Aan te bevelen is om de les verder uit te breiden ten opzichte van de in dit onderzoek gebruikte format, om een nog beter resultaat te krijgen. Hierbij zal er uitgebreider aandacht zijn om de diverse kwaliteiten te behandelen. Tevens zou het goed zijn om meer tijd te nemen voor nabespreken. Dit zou de opbrengst van de les nog meer vergroten. Er zouden dus drie lessen gemaakt kunnen worden. Eén les met de verkenning van het onderwerp en de woorden, één les waarin het spel gespeeld wordt en één les waarin er een nabespreking plaatsvindt.

Het zou helemaal mooi zijn als het spel een steeds terugkerend element zou zijn in de godsdienstlessen gedurende de hele schoolperiode. Als het onderwerp steeds terugkomt, blijft het ook beter hangen en kunnen de leerlingen er nog meer aan hebben. Ze ontwikkelen zich zo sterk in de vier jaar op school dat er iedere keer weer nieuwe inzichten bijkomen. Deze inzichten kunnen ook invloed hebben op de kwaliteiten die ze hebben en nieuwe ontdekken.

9. Reflectie

Zo aan het eind van mijn onderzoek wil ik terugkijken op het hele proces. Dit doe ik vanuit de methodologische-, de theologische- en de persoonlijke dimensie om te kijken hoe het hele proces verlopen is en of er nog iets is blijven liggen. Het kan ook zijn dat er nog leervragen blijven staan na dit onderzoek.

9.1 Methodologische reflectie

De keuze voor een goed onderwerp was een lastige keuze. Uiteindelijk heb ik voor identiteitsontwikkeling gekozen met het kwaliteitspel als praktische uitwerking. Een breed theoretisch onderwerp wat toegespitst is door middel van het spel. Dit is een goede keuze gebleken omdat ik naast een theoretische onderbouwing altijd op zoek ben naar de praktische invulling.

Het spel gebruiken om te kijken of het leerlingen helpt bij het ontwikkelen van hun identiteit dus. Hoe en met welk doel moest nog vastgesteld worden. De praktische invulling van de lessen was een leuke uitdaging. Hierin moesten echter nog wel genoeg keuzes gemaakt worden. Ik heb voor de tweede klas gekozen omdat de leerlingen dan al wat ouder zijn en beter in staat om te reflecteren en tot empathie. Ik heb voor alle vier de klassen gekozen omdat ik de ruimte wilde hebben genoeg data te verzamelen. Ik heb er verder voor gekozen het onderzoek tijdens een les uit te voeren omdat leerlingen dan beter te motiveren zijn als na schooltijd als ze liever naar huis willen. Leerlingen helpen bij de ontwikkeling van hun identiteit was een mooi en duidelijk doel voor het onderzoek.

Het spel en identiteit zijn centrale thema's binnen het onderzoek. Identiteit is een heel breed onderwerp waar veel over geschreven is. Na veel lezen vielen de stukjes langzamer op hun plaats en kwamen de onderwerpen reflectie, empathie, 'Wie ben ik', identiteitsbewust, zelfbeeld en levensfase boven die de basis gingen vormen voor een uitgebreide literatuurstudie.

Tijdens de literatuurstudie heb ik er voor gekozen ook de lessen alvast voor te bereiden. Dit maakte het wel wat lastiger qua hoeveelheid werk maar heeft verder geen problemen opgeleverd. Bij het opzetten van het spel heb ik er voor gekozen twee groepen te maken omdat ik het interessant vond om te kijken of er verschil zou zijn tussen het wel en niet spelen van het spel. Dit betekent dat er een doelgroep kwam die het spel wel speelde en een controlegroep die het spel niet speelde. Aan het eind van de les hebben de leerlingen uit beide groepen ieder voor zich een evaluatie ingevuld. De lessen bleken te doen in de vijftig minuten die we hadden, maar het was wel krap.

Ik heb er voor gekozen vier leerlingen te interviewen omdat ik uit de les ook data zou verzamelen en daardoor niet alleen afhankelijk was van de interviews. Doordat er uiteindelijk een doelgroep en een controlegroep kwam zijn de vier interviews verspreid over beide groepen. De interviews heb ik tegelijkertijd als waardevol en lastig ervaren. Dit soort dingen zijn niet echt iets voor mij en waren daarom ook iets waar ik tegenop zag. Ik had voor mijn idee een goede voorbereiding gedaan door een stel goede vragen te verzinnen die mij goed zouden helpen. De interviews zelf liepen uiteindelijk ook goed. Ik vond het alleen lastig om goed de antwoorden te wegen en eventueel door te vragen.

De onderzoeksvorm die ik voor het onderzoek heb gekozen was het evaluerend onderzoek. Dit is een goede keuze gebleken. Het is ook echt een evaluatie geweest van de bruikbaarheid van het spel bij de ontwikkeling van de identiteit van de leerlingen. De multimethode-aanpak als methode van dataverzameling heeft goed uitgediend in dit onderzoek. De gevonden gegevens in bestaande wetenschappelijke literatuur, dataverzameling uit de lesactiviteiten in de vorm van evaluaties en de interviews hebben samen geresulteerd in een gedegen en goed resultaat.

De leerlingen hebben als onderzoekseenheid een meer dan voortreffelijke bijdrage geleverd aan het onderzoek. Op een enkeling na die niet gemotiveerd was of een ochtendhumeur had, hebben ze zich buitengewoon goed ingezet tijdens de les en tijdens de interviews. Leerlingen hebben er meestal moeite mee als dingen anders lopen als de bedoeling was. Daarom is de keuze om het onderzoek tijdens een regulier lesuur godsdienst plaats te laten vinden een goede keuze geweest.

9.2 Theologische reflectie

Een belangrijk theologisch thema wat in dit onderzoek terug te vinden is, is dat van het mensbeeld. Het kijken naar mensen en het zien van kwaliteiten bij die mensen zegt veel over hoe iemands mensbeeld is. In de literatuurstudie van dit onderzoek werd al bij het christelijk mensbeeld stil gestaan. Aan de hand van Genesis 1 en Psalm 139 werd er getoond dat het christendom gelooft dat de mens door God geschapen is naar het evenbeeld van God. Alles is in oorsprong goed geschapen door God. Dus de mens is ook goed geschapen door God. Geen mens is hetzelfde geschapen door God. Geschapen zijn betekent dan ook uniek zijn. God heeft iedereen uniek geschapen met een eigen identiteit en een eigen pakket aan kwaliteiten. Hij heeft ons uniek geschapen omdat Hij een plan heeft met ons leven. Voor dat plan heeft iedere mens zijn eigen pakketje identiteit, kwaliteiten en gaven gekregen om dat plan uit te kunnen voeren. Dit klinkt heel individualistisch alsof het God alleen om de losse enkeling gaat. God plaatst iedereen echter in een groter verband van geschiedenis, structuren, traditie, cultuur en natuur. Wij zijn een persoon, mens voor God en mens met de mensen in en door de kracht van alle verbanden waarin wij ons bevinden. Als klein individu ben je dus altijd onderdeel van een groter geheel (Berkhof, 1985, p. 415).

Dit onderzoek zegt ook veel over mijn eigen beeld van de mens. Ik geloof niet in de mens als eenheidsworst die opgeleid moet worden tot één en hetzelfde beroep. Vaak bekruipt mij nu het gevoel dat er op scholen kinderen opgeleid worden die hetzelfde kunnen zonder oog te hebben voor hun unieke persoonlijkheid. Ik geloof dat ieder mens en dus ook iedere leerling uniek is. Iedere leerling heeft zijn eigen identiteit en kwaliteiten. Ik wil binnen de standaard vakken met bijbehorende competenties de leerlingen iets meegeven van een eigen unieke identiteit. Binnen deze unieke identiteit is het naar mijn idee heel belangrijk dat leerlingen weten waar hun kwaliteiten liggen. Door het kennen van hun kwaliteiten weten leerlingen beter wie ze zijn en waar hun sterke kanten liggen. Dit raakt ook aan mijn mensbeeld. Ik wil op een positieve en opbouwende manier met leerlingen omgaan. Ze krijgen al vaak genoeg mee dat ze het niet goed genoeg doen. Is het niet van ouders die een zo hoog mogelijke opleiding van hun kind verwachten, dan is het wel van de school zelf die ze onder druk zet goede prestaties te leveren binnen stramien die voor meerdere leerlingen niet goed zijn. Ik wil leerlingen op een positieve en opbouwende manier iets meegeven waar ze hun hele leven iets aan hebben. Voor mij persoonlijk sluit dit onderzoek dus aan op mijn mensbeeld waarin ik in ieder mens een unieke persoonlijkheid zie die door God geschapen is met eigen kwaliteiten.

Het onderwerp van dit onderzoek gaat over de ontwikkeling van de identiteit van adolescenten. Dit is een onderwerp wat in onze tijd overal terug te vinden is. Ook in veel nieuwe religieuze bewegingen. Mensen zoeken naar een levensbeschouwing die het beste bij hun past. Hierin kiezen ze vaak elementen uit verschillende levensbeschouwingen en maken er hun eigen levensbeschouwing van. Het gemeenschap zijn, wat kenmerkend is voor de traditionele godsdiensten, gaat hierbij verloren. Heel veel leerlingen op Melanchthon Kralingen hebben een islamitische achtergrond. Dit is een godsdienst die samen met de cultuur sterk groepsgericht is. Ook hier en nu in Nederland is dat nog steeds zo. Dit staat tegenover de seculiere individualistische maatschappij waarin ze werken en naar school gaan. Hier ontstaat vaak een spanningsveld voor de adolescenten die in beide werelden moeten leven. In dit onderzoek heb ik gemerkt dat de adolescenten zich vaak al zo aangepast hebben aan de verschillende identiteiten dat ze weinig moeite hebben met een individualistisch onderwerp wat samenhangt met hun persoonlijke ontwikkeling.

In de christelijke theologie zien we bij Calvijn een interessante link met het onderwerp van deze scriptie. Deze scriptie gaat over de ontwikkeling van een eigen persoonlijkheid en identiteit met als doel een mooie toekomst. Bij Calvijn komen we het begrip zelfverloochening tegen. Dit is een zelfbeeld waarin wij als mens zo laag en nederig mogelijk moeten zijn in verootmoediging naar God toe. Calvijn zegt dan ook dat groeien in vroomheid groeien in zelfverloochening is. Dit alles met als doel dat het streven naar macht en waardering van mensen uit ons hart wordt uitgeroeid. Het dragen van het kruis is hierbij de belangrijkste taak van een christen. Het kruis vernedert ons en leert om niets van onszelf maar alles van God te verwachten³⁵. Hierin zien we dat een christen als persoon niet bezig mag zijn met de ontwikkeling van zichzelf met als doel persoonlijke groei of een uitzicht op een goede baan. Het zelfbeeld hierbij is dat van een onbelangrijk waardeloos mens. Heel anders wordt het zelfbeeld als we onze kwaliteiten kennen. Als we bewust zijn van onze kwaliteiten kunnen we toegroeien naar een eigen autonome identiteit. Binnen dit onderzoek staat dit zelfbeeld centraal. Dus als we Calvijn met het onderwerp voor dit onderzoek vergelijken zien we dat de huidige tijd, waarin dit onderzoek naadloos past, vervreemd is van zijn traditie.

9.3 Persoonlijke reflectie

Wat heeft dit onderzoek mij als professional gebracht en wat heeft het mij als persoon gebracht? De rol waarin ik dit onderzoek in de klassen heb gedaan was de rol van docent/onderzoeker. De klassen kende ik al goed doordat ik ze het hele schooljaar al les geef. Zij kennen mij dus ook al goed en weten al redelijk wat ze van mij kunnen verwachten qua lessen. Het plannen en invullen van de les was voor mij dus ook een leuke uitdaging die ik wekelijks doe. In het opzetten van de lessen heeft dit onderzoek mij verder geholpen om goed na te denken over de inhoud van mijn lessen. Welke inhoud en welke hoeveelheid wil ik in de vijftig minuten behandelen om het doel van de les te bereiken. Verder heeft het mij geholpen om meer inzicht te krijgen in de belevingswereld van de leerlingen. Wat is er nodig om hun uit te dagen en te activeren. Het onderwerp is heel persoonlijk en vaak onbekend. Door het onderwerp kwaliteiten aan de hand van het spel te presenteren wordt het een uitdagend thema om mee te werken.

35

http://www.refdag.nl/kerkplein/kerknieuws/calvijns_vroomheid_bevindelijk_maar_niet_individualistisch_1_585085. Geraadpleegd op 06-05-2013

Voor mij is het gedurende de gehele opleiding een grote uitdaging gebleken om een goed onderbouwd theoretisch verhandeling te schrijven. Zoeken naar de juiste literatuur en deze vervolgens vertalen naar het onderwerp. Gedurende de opleiding wordt men gedwongen hier mee bezig te zijn. Dit is iets goeds omdat men daardoor leert het wel te doen en zichzelf hierin te ontwikkelen. Dit onderzoek heeft mij daarom, naast heel wat tijd gekost ook veel ervaring opgeleverd in het schrijven van theoretische verhandelingen. Hoe kan men geschikte literatuur vinden om te gebruiken en deze vervolgens vertalen naar een samenhangend geheel.

Het interviewen van de leerlingen was helemaal nieuw voor mij. Ik had nog nooit interviews gehouden. Gewoon een gesprek voeren met mensen heb ik intussen al wel goed geleerd, maar een interview houden waarin goede open vragen gesteld worden en doorvraagd wordt op antwoorden is nog moeilijk. Ik ben wel blij dat ik het gedaan heb voor dit onderzoek. Het is best aardig gelukt, maar kan nog veel beter. Nu weet ik dat ik moeite heb met open vragen stellen en doorvragen op antwoorden. Daar kan ik aan gaan werken als ik weer interviews moet doen in wat voor verband dan ook.

Tot slot van deze persoonlijke reflectie wil ik kijken naar het hermeneutisch criterium wat in de opleiding centraal staat. Het hermeneutisch criterium luidt als volgt:

De beroepsbeoefenaar heeft de competentie om enerzijds Bijbel en christelijke traditie en anderzijds mens(en) en huidige samenleving in hun onderlinge betekenisvolle samenhang te vertolken met en voor de doelgroep.

De kern van het beroepshandelen is dat een afgestudeerde theologie Bijbel en christelijke traditie op creatieve en dynamische wijze kan verbinden met de actuele maatschappelijke sociale of individuele situatie van mensen, groepen en geloofsgemeenschappen in taken die verricht moeten worden op het werkveld.

Met dit onderzoek heb ik laten zien dat ik een mogelijkheid heb gevonden om een klein gedeelte van het christelijke mensbeeld in de vorm van kwaliteiten heb weten te vertalen naar de belevingswereld van leerlingen op een VMBO-school. Dit is een grote stap die ik heb moeten zetten, maar met behulp van het spel is dit gelukt. Ik heb met het spel een aantrekkelijke werkvorm gevonden om op een heel praktische en positieve manier met leerlingen in gesprek te gaan over een heel wezenlijk deel van hun identiteit. In al mijn lessen zoek ik door middel van allerlei werkvormen en actualiteit de verbinding tussen de Bijbel en christelijke traditie en mijn leerlingen anderzijds. Deze lessen sloten dus naadloos aan op mijn visie op het vak GL.

10. Bronnen

Boeken

- Evers, M & Loman, E & Soepboer, W. (2007). *'Ken je kwaliteiten': de handleiding*. Amersfoort: CPS.
- Kohnstamm, R. (2009). *Kleine ontwikkelingspsychologie III de puberjaren*. Houten: Bohn, Staflau en Loghum.
- Delfos, M.F. (2005). *Ontwikkeling in vogelvlucht: Ontwikkeling van kinderen en adolescenten*. Amsterdam: Harcourt.
- Delfos, M.F. (2006). *Ik heb ook wat te vertellen: communiceren met pubers en adolescenten*. Amsterdam: SWP.
- Schepper J. de. (2007). *Levensbeschouwing ontwikkelen: didactiek voor godsdienst / levensbeschouwing in het primair onderwijs*. Hilversum: Kwintessens.
- Swetselaar R. van & Visser, T. (2011). *Leerlingcompetenties godsdienst / levensbeschouwing*. Woerden: besturenraad.
- Crone, E. (2012). *Het sociale brein van de puber*. Amsterdam: Bakker.
- Liston, R.A. (1988). *Kijk op mensen*. Rotterdam: Lemniscaat
- Groen, M. (2006). *Reflecteren: de basis*. Groningen: Noordhoff.
- Korthagen, F & Lagerwerf, B. (2009). *Leren van binnenuit. Onderwijsontwikkeling in een nieuwe tijd*. Soest: Nelissen.
- Berkhof, H.(1985). *Christelijk geloof*. Nijkerk: Callenbach

Internet

- www.melanchthon.nl/kralingen geraadpleegd op 26-04-2013
- <http://gwfhegel.nl/filosofie/papers/formele-analyse-2010/> geraadpleegd op 20-05-2013
- http://www.kuleuven.be/duo/_pdf/Leren_def.pdf geraadpleegd op 06-05-2013.
- http://www.humanistischecanon.nl/humanistische_psychologie/maslow geraadpleegd op 30-05-2013
- http://www.refdag.nl/kerkplein/kerknieuws/calvijs_vroomheid_bevindelijk_maar_niet_individualistisch_1_585085 geraadpleegd op 06-05-201

Bijlage A. Werkbladen

Groep A

Groep A is de groep die zich bezig houdt met kernkwaliteiten, maar niet het spel speelt.

Stap 1. (5 min.)

Uitleg over het doel van de les.

Stap 2. (3 min.)

Brainstorm over kernkwaliteiten.

Stap 3. (7 min.)

Verheldering van de kernkwaliteiten.

Begrijpen de leerlingen alle genoemde kwaliteiten?

Stap 4. (10 min.)

Wat zijn jouw kernkwaliteiten?

Leerlingen kiezen uit de lijst 10 kwaliteiten die het meest op hun van toepassing zijn.

Stap 5. (15 min.)

Kwaliteit uitwerken.

Leerlingen kiezen één van de kwaliteiten en werken deze uit in een poster, tekening, verhaal of gedicht.

Stap 6. (10 min.)

Presenteren.

Leerlingen presenteren hun uitgewerkte kwaliteit.

Totaal 50 minuten.

Kernkwaliteiten

Doel van de les: ik weet beter wat mijn kwaliteiten zijn zodat ik me meer bewust ben van mijn identiteit.

Stap 1

Waarom doen we deze les.

Stap 2

Brainstorm over kernkwaliteiten

Stap 3

Zijn alle kwaliteiten duidelijk?

Stap 4

Wat zijn jouw kwaliteiten. Maak een top 10 van jouw kwaliteiten.

1.	6.
2.	7.
3.	8.
4.	9.
5.	10.

Stap 5

Werk één of twee kwaliteiten uit.

Je kiest één of twee van de tien kwaliteiten en werkt deze uit in een poster, tekening, verhaal of gedicht.

Stap 6

Evalueren.

Beantwoord de vragen zo goed mogelijk en leg goed uit.

Wat vond je van de les?

Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.

Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?

Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?

Wat neem je mee van deze les?

Groep B

Groep B is de groep die zich bezig houdt met kernkwaliteiten en ook het spel speelt.

Stap 1. (5 min.)

Uitleg over het doel van de les.

Stap 2. (3 min.)

Brainstorm over kernkwaliteiten.

Stap 3. (7 min.)

Verheldering van de kernkwaliteiten.

Begrijpen de leerlingen alle genoemde kwaliteiten?

Stap 4. (25 min.)

Spelen van het spel.

Leerlingen spelen in groepjes van 4 tot 8 personen.

De leerlingen pakken om de beurt een kaartje. Als je aan de beurt bent, mag je het kaartje zelf houden of aan iemand anders geven met een korte toelichting (waar en hoe zie jij die kwaliteit bij die persoon?). De ontvanger luistert en geeft geen commentaar.

Stap 5. (10 min.)

Evalueren kaartjes.

De leerlingen evalueren de gekozen en gekregen kaartjes. Bij de gekozen kaartjes leggen ze uit waarom ze die gekozen hebben. Bij de gekregen kaartjes vertellen ze wat ze er van vinden dat ze het kaartje hebben gekregen en of het kaartje klopt.

Totaal 50 minuten.

Kernkwaliteiten

Doel van de les: ik weet beter wat mijn kwaliteiten zijn zodat ik me meer bewust ben van mijn identiteit.

Stap 1

Waarom doen we deze les.

Stap 2

Brainstorm over kernkwaliteiten

Stap 3

Zijn alle kwaliteiten duidelijk?

Stap 4

We spelen het spel

- Ik groepjes van 4-6 spelen jullie het spel.
- Iedereen pakt eerste 5 kaarten van de stapel.
- Daarna pak je om de beurt een kaart van de stapel. Deze hou je zelf of geef je weg. Als je de kaart weggeeft vertel je er bij waarom je hem geeft.
- Als je aan de beurt bent mag je ook een andere kaart die je al hebt weggeven.
- Zorg dat je aan het eind van het spel een set kaarten hebt die zo goed mogelijk bij jou passen

Stap 5

Evaluëren.

Beantwoord de vragen zo goed mogelijk en leg goed uit.

Wat vond je van de les?

Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.

Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?

Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?

Hoe vond je het om iemand anders een kwaliteit te geven?

Wat neem je mee van deze les?

Bijlage B. Antwoorden evaluaties

Groep A

Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.

Ja, ik wist alleen dat het je innerlijk is	Ja
Ja want ik ken mezelf beter dan anderen	Ja dat waren soort eigenschappen
Ja dat waren soort eigenschappen	Ja want we hadden het er al eerder over
Ja ik wist er al wat van	Ja, vrolijk, creatief, alert
Ja bijna alles	Ja je eigen kwaliteiten is het belangrijkste
Ja	Ja wat voor eigenschappen ik heb
Ja, ik wist het	Nee, ik wist niet veel
Ja, want we moesten onze kwaliteiten opschrijven	Nee
Ja	Ja wat kwaliteit is
Jawel, maar niet precies wat we nu hebben besproken	Ja
Ja, waar je goed in bent	Ja, kleren
Nee	Ja, maar denk er nooit over na
Ja, ik weet hoe ik ben	Ja
Ja	Nee
Ja, want ik ken mezelf	

Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?

Wat voor eigenschappen ik heb	Dat je over jezelf moet nadenken
Leuk	Gewoon
Dat je zelfvertrouwen moet hebben	Niks
Dat je over jezelf moet nadenken	Dat het goed is en slecht is
Dat ik ook kwaliteiten heb	Eigenschappen van mezelf
Eigenschappen van mezelf	Dat iedereen anders is dan andere
Wat het betekent	Ja ik heb veel geleerd
Dat ik er veel heb	Welke kwaliteiten ik heb
Ja	Van alles wel
Mijn 10 kwaliteiten	Nee, maar wel een paar nieuwe woorden
Nee, jammer genoeg geen goede uitleg	Niets, want ik heb niet opgelet
Ja	Dat ik heel behulpzaam en aardig ben
Dat ik te vertrouwen ben door er iets over op te schrijven	Hoe je er mee moet omgaan
Dat het om je karakter je eigenschappen omgaan	Wat ik over mezelf weet
Niks	Wat het betekend

Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?

Goed ontdekkend	Goed
Normaal	Goed
Goed	Wel goed
Goed en belangrijk	Ik vond het heel erg leuk
Gewoon normaal	Heel goed leuk
Normaal	Mannelijk
Leuk	Niet leuk, hou er niet van
Goed	Best wel normaal

Leuk	Niks
Ik weet niet	Best wel goed, leuk om te weten wat ik ben en niet
Het gaf me een goed gevoel	Best goed, je leert over jezelf en je weet wie je bent
Leuk	Leuk, want ik hou van mezelf
Gewoon	Leuk
Goed	Leuk
Goed	

Wat neem je mee van deze les?

Al mijn eigenschappen	Dat je alles kan weten over jezelf
Alles	Dat ik goede en betrouwbare kwaliteiten heb
Niks	Ik neem me kwaliteiten mee
Ik neem mee mooi en eenvoudig	Dat ik ook goeie kwaliteiten heb
Dat er verschillende kwaliteiten zijn van mij	Dat er verschillende kwaliteiten zijn van mij
Veel dingen, iedereen is uniek	Wat kwaliteiten zijn
Dat je over jezelf leert	Kwaliteiten van mij
Wat voor kwaliteiten er zijn	Wat voor kwaliteiten er allemaal zijn
Wat mijn kwaliteiten zijn	Veel kwaliteiten
Niks eigenlijk, jammer	Niets
Zelfvertrouwen	Eigenlijk niks, want ik wist het al van mezelf
Karakters, eigenschappen	Kwaliteiten
Dat ik kwaliteiten heb	Kwaliteiten
Niet zo veel	Wat kwaliteiten zijn

Groep B

Wist je voor de les al iets over je kwaliteiten? Leg uit.

Ja, maar niet zo veel als nu	Nee
Ja, wat bij mij past	Ja, eigenschappen van jezelf
Ja, dat ik bv. Eerlijk en behulpzaam ben	Beetje
Beetje	Nee
Ja, dat wist ik	Goed, nu weet ik meer over mezelf
Ja, want ik ken mezelf heel goed	Ja, een beetje
Ja, ik ben heel aardig	Ja, ik kan goed omgaan met anderen
Ja wist al	Ja, over je karakter hoe je bent
Ja, over producten	Ja
Nee	Ja, ik weet veel dingen
Een beetje maar niet de betekenis	Nee niet echt
Ja ik wist veel	Ja ik wist zelf al wat over me eigen kwaliteiten
Nee niet veel	Ja, hoe ik ben
Nee want ik wist eerst niet wat dat inhield maar na deze les wel	Nee, een klein beetje maar
Ja	Ja, wat je goed kan

Ja, over producten en mijn eigenschappen	Ja, maar niet echt goed
Ja ik kan goed luisteren en zingen	Ja zo ben ik altijd

Wat heb je tijdens de les over jouw kwaliteiten geleerd?

Veel dingen over mezelf	Veel
Nieuwe woorden	Wat voor eigenschappen je hebt
Alles (meer de woorden)	Wat voor eigenschappen ik heb
Wat voor eigenschappen ik heb	Wat goed en slecht is
Veel	Dat ik veel kwaliteiten heb
Dat ik gul ben	Veel
Dat ik ambitieus ben en gul	Veel
Niks	Je kan verschillende kwaliteiten hebben
Heel veel	Niks
Ik heb veel geleerd	Dat ik verschillende kwaliteiten heb
Dat ik sommige dingen beter kan	Ja echt heel wat
Heel veel	Wat mensen van mij vinden en ik van mensen vind
Veel heel veel	Wat voor kanten ik heb
Dat ik behulpzaam ben	Wat meer bij mij past
Wat wel en niet bij mij hoort	Dat je veel vrienden krijgt
Dat ik zelfstandig ben	Dat ik lief, behulpzaam, moedig, openhartig en slim ben
Dat iedereen kwaliteiten heeft	Dat er kwaliteitenvoor me zijn die ik nog niet wist

Hoe vond je het om zo over jezelf na te denken?

Gezellig, want we hebben gelachen	Leuk, goed
Makkelijk	Leerzaam
Normaal	Normaal
Normaal	Goed, dan kan ik de negatieve dingen veranderen
Leuk	Leuk
Heel moeilijk	Leerzaam en ook een beetje hoe anderen over je denken
Gewoon normaal	Leuk
Normaal	Interessant
Heel goed	Gewoon
Best raar	Leuk
Moeilijk	Leuk
Goed	Interessant
	Goed
Ik vond het heel erg leuk, nu weet ik wat mijn kwaliteit is	Normaal doe ik wel vaker
Gewoon	Goed
Leuk	Leuk
Leuk	Gewoon

Hoe vond je het om iemand anders een kwaliteit te geven?

Leuk, want je weet nu ook meer over een	Leuk
---	------

ander	
Beetje moeilijk, beetje makkelijk	Best leuk, dan kan je ook eigenschappen weten van de ander
Leuk en saai	Goed
Goed	Ook goed want ze hebben er ook iets aan
Normaal	Leuk
Leuk, want diegene wist het ook niet	Leuk en eerlijk
Ik vond het wel aardig	Leuk
Gewoon	Interessant
Heel vanzelfsprekend	Normaal
Leuk	Cool
Leuk want sommige mensen hebben andere dan mij	Grappig en kijken hoe ze reageren
Goed	Me zelfvertrouwen en gewoon zeggen wat ik er van vind
Ik heb niks gegeven	Leuk, dan weten ze hoe ik over hen denk
Leuk, nu weet ik wat iemand anders kwaliteit is	moeilijk
Normaal	Niks
Leuk	Leuk

Wat neem je mee van deze les?

Dat iedereen wel een goede kwaliteit heeft	Ik weet meer over mezelf
Nieuwe woorden met betekenis	Nieuwe woorden geleerd die ik nog niet wist
Nieuwe woorden geleerd met betekenis	Niks
Niks	Dat je altijd eerlijk moet zijn
Dat ik meer kwaliteiten heb	Iedereen heeft kwaliteiten
Dat ik veel dingen heb geleerd	Respect
Dat ik heel ambitieus ben en iedereen heeft zijn eigen kwaliteiten	Veel
Niks	Hoe ik echt ben
Bijna alles	Niks
Zelfvertrouwen	Dat er verschillende kwaliteiten zijn
Mijn kwaliteiten	Wat andermans en jou kwaliteiten zijn
Heel veel	Mijn eigen kwaliteiten
Iedereen heeft kwaliteiten	Wat mijn kwaliteiten zijn
Wat mijn kwaliteit is	Niks
Kwaliteiten	Info
Niks	Hoe anderen denken/vinden van mij en ik zelf

Bijlage C. Topics en interviews

De les (DL)
 Sfeer (SF)
 Reflectie (RE)
 Empathie (EM)
 Zelfbeeld (ZB)
 Identiteitsbewustzijn (IB)
 'Wie ben ik'? (WBI)
 Kwaliteiten (KW)
 Godsdienst en kwaliteiten (GK)

Fragment	Vraag	Interview A	Interview B	Interview C	Interview D	Topic
A100 B100 C100 D100	Wat vonden jullie van de les..wat we hebben gedaan in de les?	A100. Het ging goed... althans het kon beter. Het was wel een leerzame les maar het kon wel beter. Het was te rumoerig. Het was meer de fout van de kinderen en niet van u.	B200. Ik vond het een leuke les. Was wat onrustig wat het concentreren wel wat lastiger maakte.	C300. leuke les, veel geleerd, veel meegekregen en is ook handig voor een volgende les als dat onderwerp erin komt.	D400. Ik vond het ook heel leuk en we waren best een beetje ook wel creatief bezig en verder kan ik er niks	DL SF
A101 A201	En de les zelf, wat vond je daarvan?	A101. Ja wel leerzaam.	A201. Uhm...die woorden en zo. Ik twijfel woorden dat ik niet zelf ben enzo			DL
A102 B102	Wel leerzaam geef je aan,en wat was er leerzaam?	A102. Ja ik ben er achter gekomen hoe ik ben zelf, zeg maar. Dat ik behulpzaam ben en zeg maar, de kwaliteiten.	B202. ja ik weet wel dingen die ik niet ben. Ook dingen die ik wel ben.			DL WBI IB KW
C301 D401	En de sfeer in de klas, hoe was die?			C301. Ja, leuke sfeer. Dat was wel leuk ja. Als je niet durft dan werkt het niet zo goed.	D401. Heel goed, iedereen deed mee, dat zag je ook. hoorde bij Faisal en Amar in dat groepje dat was ook heel leuk.	SF
A103 B103	Dus, wat wisten jullie van te voren over kwaliteiten voor dat we die les deden?	A103. Eigen kwaliteiten enzo? Ja ,zelf wist ik wel dat ik behulpzaam was enzo, want ik help vriendinnen en familie graag als ze in problemen zitten. Niet alleen maar problemen, maar ook gewoon als ik ze moet helpen met iets ofzo. Dan help ik ze graag.	B203. Dat ik lief ben en ook behulpzaam en creatief enzo			KW
A104 B204 C302 D402	En tijdens de les, heb je nog meer dingen geleerd dan dat je al wist?	A104. Dat ik creatief ben.	B204. Dat ik sociaal ben	C302. Ja, ik heb er echt wel veel van geleerd maar alleen ik wist ook een paar dingen niet van dat dat bij mij paste van je kan heel erg royaal zijn, soms ook weer niet, zeg maar zulke dingen. Maar ik vond het wel leuk, elkaar	D402. Ik kreeg sommige dingen die ik nog nooit in mijn gedachten had en vlak daarna toen besepte ik pas dat het echt waar is.	KW IB WBI

				kaartjes uitdelen en elkaar ook geven en krijgen. Het was een leuke les.		
A105	Dat wist je nog niet, dus dat heb je tijdens de les geleerd en nog meer dingen of niet?	A105. Ja dat stond er niet bij, maar ik dacht er wel meteen aan, ik ben niet druk, maar als ik met vrienden ben in de klas en..je gaat automatisch meedoen zeg maar.				KW ZB
A106	En hoe zou je dat noemen Spontaan?	106. Nee, dat is niet echt spontaan.				KW, WBI, IB
A107	Sociaal?	A107. Ja, dat is het wel.				KW, WBI, IB
A108 B105 C303 D303	Hoe vond je het om zo met jezelf bezig te zijn?	A108. Het is op zich best wel goed, want je komt er achter hoe je bent. Ik vond het best wel leuk, ook wel leuk, grappig.	B205. Ik vond het wel leuk, goed om er wat meer achter te komen wie je bent.	C303. Eerst moeilijk, dan weer lastig, ligt er aan welke kaarten je kreeg. Ehmmmm.... Ja, ging wel normaal.	D403. De ene keer ging het moeilijk. Als het voor iemand anders was, bij mij tenminste was het best wel makkelijk voor mij, maar bij mezelf moest ik echt goed uitkiezen. Van o past dit wel bij mij of past dit bij hem.	RE WBI IB
A109 B206	Je bent heel veel met andere dingen bezig, leren leren en rekenen en taal enzo, dan is dit heel wat anders	A109. Ja, dat is heel wat anders	B206. Ja, klopt			RE
A110 B207	Maar ik denk ook dat het leuk is voor jullie om op deze manier even over jezelf na te denken en dat geven jullie ook wel aan hé dat je dat leuk vindt?	A110. Ja zeker. Godsdienst is een apart vak, ook leuk. Je leert veel meer over mensengeloven enzo, daar hou ik wel van.	B207. Ja, klopt			RE GK
A111 B208	Dus je vindt het leuk om zo over jezelf na te denken, vind je het moeilijk of vind je het makkelijk?	A111. Nee ik vind het niet echt moeilijk.	B208. Ja, best lastig. Omdat ik nog even goed moet nadenken of ik dat echt ben of niet.			RE
A112 B209	Door het te doen lukt het beter?	A112. Ja zeker.	B209. Dan wel ja.			RE
C304 D404	Hoe vond je het om het spel met een groepje te doen?			C304. Ik vond eh als mensen zagen wat jij zeg maar in je hebt van bijvoorbeeld als mensen zien dat jij creatief bent dat ze dat geven maar en zo leer je ook van dat je ook zeg maar dat als jij niet wist dat jij creatief was maar de mensen om je heen zien het wel dat ze jou dat dan geven. Soms raak je ook dan verbaasd van ben ik dit echt	D404. Ik kon ook alles met al wat je ben en wat voor karakter je hebt, dat kon je allemaal laten zien enzo	EM

				en soms denk je van ja, dit herken ik van mezelf.		
C305 D405	Hoe vond je het om kaartjes te geven?			C305. Leuk, dan kan je hem helpen.	D405. Ook heel leuk want dan zie je ook hoe diegene reageert om te kijken of het wel goed is of niet.	EM
C306 D406	Hoe vond je het om kaartjes te krijgen?			C306. Dan kreeg ik kaartjes waar ik niet zo veel over dacht, over na ging denken. En nu kloppen ze toch wel aardig.	D406. Ja ik vond dat het wel bij me paste, bijvoorbeeld Faissal en Almar, ze gaven allebei de goeie kaartjes.	EM RE
C307 D407	Wat vind je makkelijker, kaartjes geven of kaartje krijgen?			C307. Kaartjes geven.	D407. Kaartjes geven.	EM RE
C308 D408	Is het makkelijker om het spel te spelen als je elkaar al beter kent?			C308. Ja. Maar het is ook wel leuk als je elkaar nog niet goed kent en je gaat er dan dit spel mee spelen. En diegene dan kan je alvast een inzicht krijgen van o, diegene denkt dit over mij.	D408. Ja. Dan weten de andere mensen ook weer meer over elkaar	EM KW
A113 B210	Ben je nog met andere mensen bezig geweest, tijdens de les om daarnaar te kijken, om daarmee te overleggen?	A113. Ja	B210. Ja			EM
A114 B211	En kwam je daar nog bij meer dingen achter?	A114. Dat Asma creatief was.	A211. Nee, want Youssra had alles al opgeschreven.			EM KW
B212	Kon je wel bevestigen wat ze gedaan had?		B212. Ja hoor.			EM KW
A115 B212	Dus je ziet dat het helpt om ook tegen elkaar te zeggen waar ze goed in is?	A115. Ja, je krijgt gewoon meer zelfvertrouwen.	B212. Als je er niet zeker van was dan zegt zij van ja jij kan het eigenlijk wel			EM KW ZB IB
A116 B213	Dat is hartstikke mooi dat je dat even meeneemt uit een les, toch?	A116. Ja	B213. Ja			DL
A117 B214	Enne..vinden jullie dit een beetje bij godsdienst passen?	A117. Ja ik vind van wel. Godsdienst past niet alleen maar bij geloven enne het gaat ook meer gewoon over hoe ben je...hoe zijn de anderen en over discriminatie enne.. godsdienst heeft eigenlijk, ja , het gaat om heel veel. Het is eigenlijk ook gewoon hoe je bent. Wie ben je, wat is je karakter enzo.	B214. Omdat het godsdienst zijn mensen van wat je bent en wat je doet enzo. Het gaat niet alleen om wat je gelooft, het gaat ook over mensen.			GK WBI EM IB
A118 B215	Godsdienst zie je dus over al in terug?	A118. Ja, eigenlijk wel	B215. Ja, godsdienst zie je overal			GK
A119	En ook kwaliteiten	A119. Ja	B216. Ja			KW

B216	die je hebt?					
C309 D409	Waren jullie blij met de kaartjes die je kreeg?			C309. Alles klopte wel zo'n beetje. Bij mij één zo'n kaartje, van dat ik heel voorzichtig ben, die klopte niet. Het was een soort van voor de lol aan mij gegeven. Maar voor de rest klopte alles.	D409. Ja, het meeste klopte wel goed. Ik heb best wel veel kaartjes gekregen die goed klopten.	KW IB WBI
C310 D410	Wat neem je mee uit deze les?			310. Uhm..je kan er heel veel mee, voor later en voor nu. Voor later voor als je gaat werken, als je een baan, bijv. als je verkoper wilt worden en je wilt bijv. auto's verkopen bijv. ik noem maar een merk Maserati een Italiaans merk, als je dat wilt gaan verkopen dan moet je goeie kwaliteiten hebben en daarin zeg maar wat hij net zei een goed humeur. Je moet ook zeker de klanten blij kunnen maken. Je moet ook goed kunnen praten, vriendelijk naar ze toe trekken. Vriendelijk ja zulke dingen. Dus dat heeft ook een invloed voor later. Ook wat ik leuk vond was ook van dat je zag wat andere leerlingen over jou denken of wat anderen over elkaar denken en als je nou een kaartje kreeg waar je niet tevreden mee was en bijv. je kan heel snel boos zijn en je krijgt dat en je zegt nee dat is niet waar, dan merk je dat je juist snel boos wordt. Dus dat zie je ook. Maar je kan het herkennen van het is ook eigenlijk als je ziet van o, ik kan heel snel boos zijn, van o, ik ben strontvervelend bijv. dan kan je je gedrag aanpassen en verbeteren en dat komt eigenlijk door je omgeving. Door de mensen om je heen. Ja.	410. Wat ik meeneem is eigenlijk toen je in de groep bijv. ieder ging met z'n eigen groepje, dan kom je een beetje meer te weten over diegene, dat je de volgende keer weet wat diegene niet leuk vindt, bijv. diegene kan snel boos worden dus dan ga je oppassen met wat je gaat zeggen. Dat als bijv. iemand die jou een verkeerde geeft of iets dat je niet gelijk gaat zeuren of boos worden want diegene weet het niet misschien.	IB KW ZB IB EM

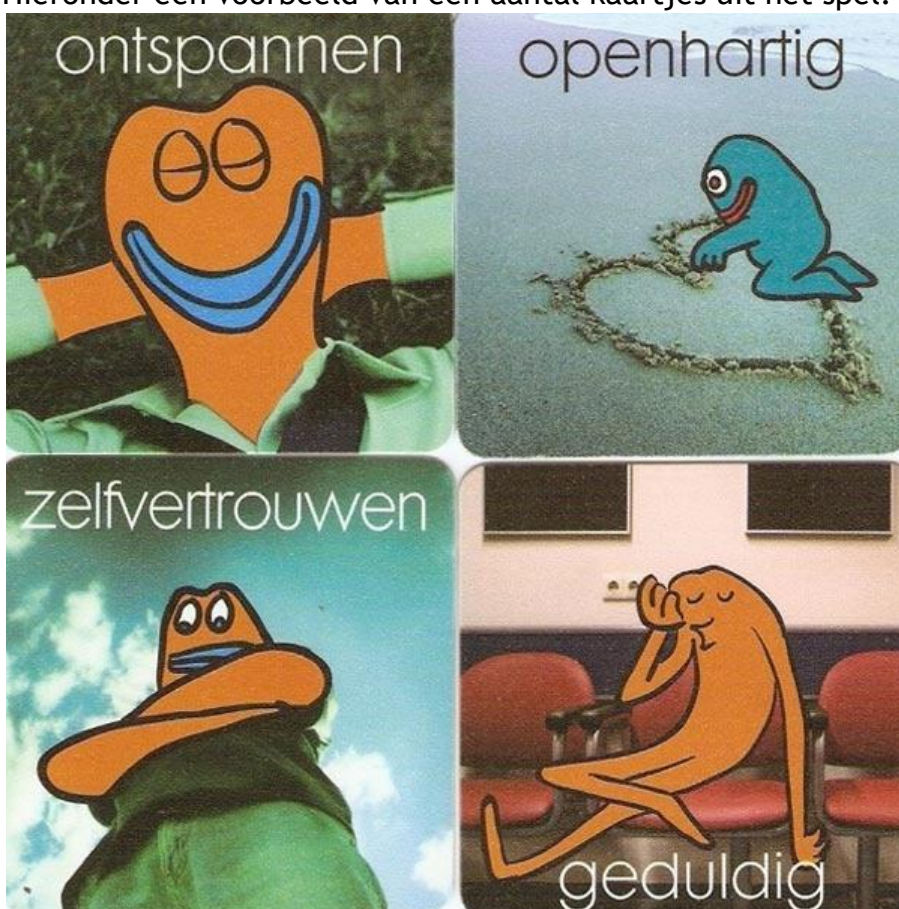
Bijlage D. Beschrijving van het spel³⁶

Het kwaliteitspel bestaat uit achtenzestig kaartjes met kwaliteiten. De kaartjes zijn een middel om zelf met leerlingen in gesprek te komen of leerlingen onderling te laten praten over zichzelf en hun kwaliteiten. De leerlingen worden door middel van het spel actief betrokken bij het ontdekken van hun kwaliteiten.

Er zijn verschillende mogelijkheden met het spel:

- Individuele begeleiding van leerlingen.
- Voor gesprekken tussen leerlingen onderling in groepjes.
- Door middel van een groepsproces de sfeer in de klas verbeteren.
- Als kennismaking met de hele klas.
- Als groepsvorming met de hele klas.

Hieronder een voorbeeld van een aantal kaartjes uit het spel.

³⁶ Gebaseerd op: *Ken je kwaliteiten: de handleiding* van Evers & Loman & Soepboer.